

Duško Živanović

29100 Boulogne sur Seine,
10, Place Corneille (France)

KAMENI NAMEŠTAJ DUBROVAČKIH KUĆA I PALATA

Kameni nameštaj, važan deo unutrašnjeg uređenja dubrovačkih kuća, nije dosad bio predmet naročitog ispitivanja. Pojedina zapažanja nalaze se od slučaja do slučaja u raznim radovima, ali samo kao zabeleške u proučavanju drugih predmeta. Nedostatak radova o drvenom nameštaju može se razumeti i opravdati jer su predmeti načinjeni od krhkog materijala skoro potpuno propali i nestali. Nameštaj od kamena, naprotiv, postoji i danas manje, više u svakoj boljoj kući. U skromnijem obliku, ne može se bez njega zamisliti nijedna stara dubrovačka kuća.¹

Kameni nameštaj deli istu sudbinu sa kućom u kojoj se nalazi. On se kleše i postavlja istovremeno sa vratima i prozorima, nosi stilske oznake, pokazuje vreme nastanka, služi osnovnim potrebama ukućana i, najzad, nestaje s kućom usled dotrajalosti, požara ili potresa.

Potrebno je odmah, na početku, obeležiti granice ovog ispitivanja i utvrditi pojam kamenog nameštaja. Pod nameštajem je ovde obuhvaćen skup svih predmeta načinjenih od kamena koji u kući uporedo služi za ugodno stanovanje, korisnu upotrebu i za ukrašavanje prostorija. U red nameštaja dolaze na prvom mestu sedala, klupe, stolovi, niše i ormani za ostavljanje hrane i odeće. Nameštaj podrazumeva, takođe, predmete za čuvanje i raspolu delu vode (česme, umivaonici, krune bunara sa cisternama) i predmeta za održavanje vatre u cilju zagrevanja prostorija i spremanja hrane (ognjišta, peći i kamini). U nameštaj se mogu ubrojiti, isto tako, još neki predmeti koji su u bliskoj vezi sa prethodnim ili su im po odbilku slični (ispust za vodu ili točak, škropionica, kamena posuda ili vaza i dr.).

Kameni nameštaj se postavlja podjednako u javnim zgradama (državne palate, crkve, samostani, ekonomski, vojni i zdravstveni objekti), kako u gradu (ulične česme, fontane, bunari), tako i na selu. Naručuje ga vlastela, trgovci i obični, skromni građani a klešu ga isti majstori koji rade na malim i velikim gradilištima. U velikoj većini su to domaći ljudi, a samo izuzetno se pojavi ime nekog stranog majstora.²

¹ Ovaj uvod u proučavanje kamenog nameštaja predstavlja nastavak radova o oblicima dubrovačke kuće i njenih delova koje sam započeo sa prilogima »Vrata i monumentalni portali« i »Prozori i polifore dubrovačkih kuća i palata«, primljenih za 26. i naredne brojeve »Anala Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti«. Kao u ranijim radovima, skice nameštaja prikazane su po srodnosti oblika, poštujući pri tome hronološki red u granicama mogućnosti.

² Mnogobrojne podatke o imenima i radu domaćih i stranih majstora donosi Cvito Fisković in Prvi poznati dubrovački graditelji, Dubrovnik 1955. i Naši gradi-

Za izradu kamenog nameštaja služio je gotovo isključivo korčulanski kamen, podesan za klesanje profilacija, likova i drugih ukrasa. Vrsnoća odabrane vrste kamena bila je podložna izvesnim merilima koja su se u ugovorima naročito naglašavala, a najčešće je to bilo samo po sebi razumljivo.³

Za kamenarske radove ove vrste tražena je pre svega lepota samog kamena, njegov izgled, sitnozrnost, ujednačenost bez naprslina i pukotina. Ovo je bilo neophodno za nameštaj koji je morao imati ne samo upotrebnii, nego i reprezentativni karakter u unutrašnjim prostorima. Druge, tražene osobine za pojedine vrste nameštaja bile su nepropustljivost u odnosu na vodu i ulje, otpornost na plamen i vatru, lako održavanje čistoće, otpornost na trenje i trošenje, postojanost u toku vremena. Nameštaj je morao da služi isto koliko kuća, ne samo za života vlasnika već i za više pokolenja njegovih naslednika.

Uopšte, kameni nameštaj se postavlja u unutrašnjosti kuće ili na spoljnim zidovima, a ponekad se nalazi potpuno izvan kuće, u vrtu, u paviljonu ili u kapeli. Po svojoj prirodi, on je nepokretan i nepokretljiv, uzidan i čvrsto usađen u kameni pod ili zid. Međutim, neki primeri pokazuju da su kameni predmeti ipak premeštani s jednog mesta na drugo, bilo da je to učinjeno zbog prodaje, deobe između naslednika, bilo iz drugih, privatnih razloga. Osim toga, kao što su delovi ili celi komadi vrata i prozora posle rušenja zgrade u kojoj su bili ugrađeni, dospeli na neku drugu građevinu, isto se događalo sa kamenim nameštajem. O ponovnom korišćenju elemenata i njihovom ugrađivanju u nove zgrade ne nalaze se tragovi u notarskim knjigama jer je to najčešće rađeno bespravno, bez odobrenja vlasnika ili njegovih naslednika.

U ugovorima se često naglašava da će majstor klesati po sopstvenim nacrtima, koji se na žalost nisu sačuvali do danas. Verovatno je ipak, da je najveći broj kamenih predmeta načinjen po zbirci crteža u klesarskim beležnicama, kako se to radilo i sa arhitektonskim delovima pročelja.⁴ Međutim, kako u tom slučaju treba tumačiti činjenicu da u dubrovačkom kamenom nameštaju nema ponavljanja, nema dva istovetna primerka, osim veoma retkih izuzetaka?

Kameni nameštaj se obavezno ukrašava. Na njemu se, u zavisnosti od stilskih epoha, vide cvetni i biljni ukrasi, lišće, venci, ljudske i životinjske predstave. U renesansno doba sve se više vide profilacije i oseća se traženje novog umetničkog izražavanja i novih proporcija. Na nameštaju se, takođe,

telji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku, Zagreb 1947, str. 125, 130—133, 149—154, passim. Ovi i mnogi drugi radovi akademika Fiskovića omogućili su da se za kratko vreme načini ogroman napredak u poznavanju razvoja umetnosti i arhitekture u Dubrovniku. Oni predstavljaju osnovu za svaki istrživački rad na ovim poljima.

³ U jednom ugovoru iz 1485. godine traži se od klesara da izradi umivaonik od lepog i čvrstog korčulanskog kamena »de petris de Curzola bonis pulchris et solidis«, a 1522. godine »de bona petra salda de oCrzula«, *Cvito Fisković, Ljetnikovac Hanibala Lucića u Hvaru*, Anali Historijskog instituta JAZU, VIII—IX, Dubrovnik 1960—61, p. 228, 229. Naročito je bio cenjen i tražen kamen sa otočića Vrnička i Kamenjaka, *R. Jeremić i J. Tadić, Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika I*, Beograd 1938, p. 16.

⁴ *C. Fisković, O starim dalmatinskim kaminima*. Bulletin razreda za likovne umjetnosti Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti br. 1 (51), Zagreb 1981, str. 76, 77.

postavljaju medaljoni, grbovi i inicijali vlasnika, ali skoro nikada nema natpisa. Nameštaj u velikim državnim i drugim javnim zgradama služi za uzor privatnicima, mada se mogu naći primeri gde se ugledanje događalo u obrnutom pravcu.

Razvoj i napredovanje oblika kamenog nameštaja ide uporedo sa razvitkom života u kući. U Dubrovniku više nema potpuno romaničkih kuća, a tako je i sa romaničkim nameštajem. Međutim, po dosadašnjem ispitivanju i po onom što se o romaničkoj kući zna, izgleda da nije bilo mnogo ni drvenog, ni kamenog nameštaja. Ukoliko ga je bilo, on je imao primitivne, rudimentarne oblike i bio načinjen uglavnom da zadovolji samo osnovne potrebe, bez naročitog umetničkog izraza.^{4a}

Tek u 14. stoleću počinju se u dubrovačkim arhivskim zapisima češće nalaziti pomeni niša i, naročito, zidnih umivaonika. Njihovi ukrasi su bili u početku sasvim skromni. U prvoj polovini 14. stoleća, na jednom umivoniku namenjenom vlastelinu Đurđeviću, pominje se zupčasti niz kao jedini ukras. Treba ipak istaći da se u Dubrovniku do kraja veka utvrdio običaj postavljanja umivaonika u velikoj dvorani u hodniku i u kuhinji.⁵

Počev od 15. stoleća, kameni nameštaj svojim brojem, boljom zanatskom izradom i umetničkim izrazom postaje konačno nerazdvojni deo kuće.

Sedala, klupe i stolovi

Sudeći po prvim poznatim izvorima iz 13. stoleća, drveni nameštaj je prethodio kamenom. Neka vrsta kreveta ili ležišta pominje se u Statutu 1272 godine, a Jireček nalazi u vlasteoskim kućama 1283. godine drveni odar (lectum de ligno). To su, možda, bila kamena podnožnja pokrivena daskama. U sledećem, 14. stoleću, pominju se drvene klupe oko ležaja (banchetis circa lectum), u jednom ugovoru iz 1340. godine, ali nije potpuno jasno kako su one izgledale. Po Tadiću, ove klupe su nazivane u Dubrovniku stolići. One se rade kroz celo 14. stoleće, a polovinom 15. stoleća pominju se još neke koje su pokrivali tkaninama (1446. godine).⁶

Tokom 14. stoleća, a možda i ranije, počela je izrada uzidanih kamenih *klupa i sedala*, sudeći po postojećim pisanim dokumentima. Između ostalih, o tome svedoči ugovor iz 1324. godine u kome se klesari obavezuju da izrade Đonu Sorkočeviću neka sedala oko dvorišta njegove kuće.⁷

^{4a} U splitskim romaničkim kućama ima izvestan broj udubljenih niša, zasvednih srpastim lukom i sa po nekim nevešto izrađenim ukrasima. Kamena sedala u jednom trogirskom prozoru potvrđuju da je kameni nameštaj postojao u romaničko doba u mnogim primorskim gradovima, ali da je bio u ograničenom broju i da se nalazio na početku razvoja, *Cvito Fisković, Romaničke kuće u Splitu i Trogiru*, Starohrvatska prosvjeta 1952, p. 155, 156.

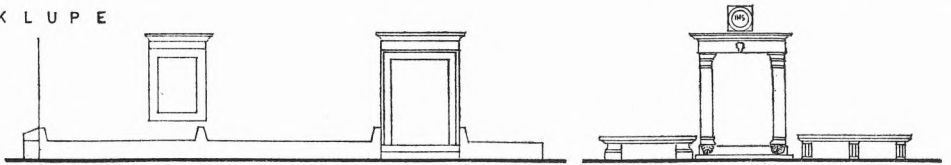
⁵ *C. Fisković, Prvi graditelji* (bel. 2) op. cit. 79—81.

⁶ *R. Jeremić i J. Tadić, Prilozi* (bel. 3), op. cit. 14, 26. *Konstantin Jireček, Istorijska Srba III*, Beograd 1922—23, p. 280. *Fisković, Prvi graditelji* (2), op. c. 13, 14. Dubrovčanin »Pancratius marangonus« se 1319. godine obavezao da izrezbari korna sedala u skadarskoj crkvi sv. Stefana, a 1324. godine radio je tri drvene klupe sa ukrasima, *Cvito Fisković, Zadarski majstori u Dubrovniku tokom 14. stoljeća*, Anali JAZU II, Dubrovnik 1953, p. 395, 396. *Jorjo Tadić, Promet putnika u starom Dubrovniku*, Dubrovnik 1939, p. 91.

⁷ »tantos pigiolos circa curiam suam«, *Fisković, Prvi graditelji* (bel. 2), op. c. 82.

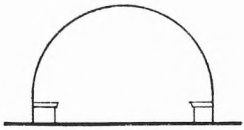
LIST I. KAMENI NAMEŠTAJ

K L U P E

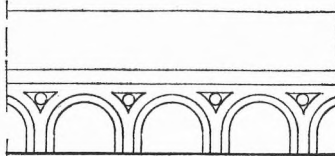

1. LETNJKOVAC BONDA-MAJSTORVIĆ

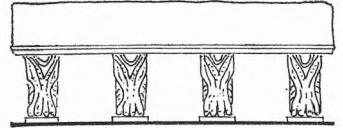
2. OBULJENO, 60RAVA

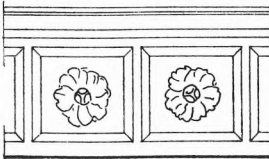
3. UL. PALMOTIĆA, POD SVODOM

4. FRANJEVAČKI SAMOSTAN, ROŽAT

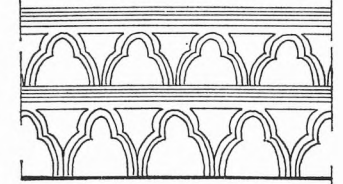
5. LETNJKOVAC P.SORKOČEVIĆA

6. LETNJKOVAC P.SORKOČEVIĆA

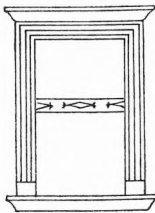

7. UL. SARAKINA

8. TREM KNEŽEVA DVORA

NIŠE I ORMANI

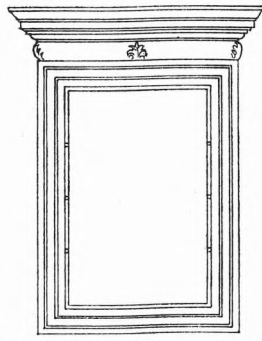
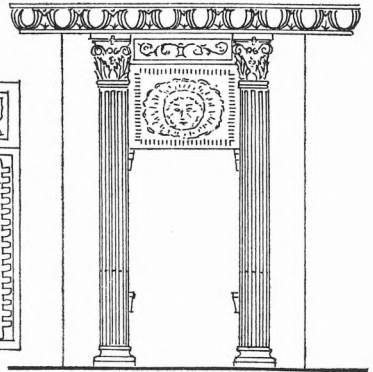
9. UL. SMOKVINA

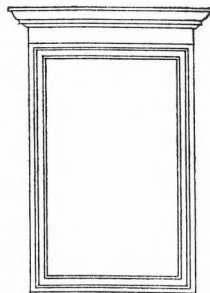
10. LETNJ. GUNDULIĆ

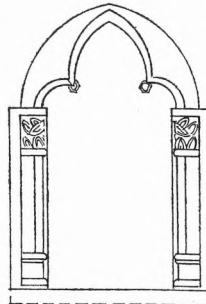
11. 12. LETNJKOVAC SKOČIBUHA-BONDA, MEDALJON I NIŠA

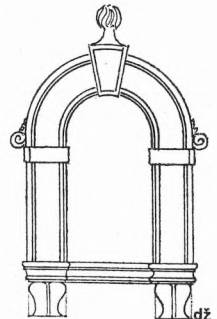
13. LETNJKOVAC GUNDULIĆ-RAŠICA

14. LETNJKOVAC GRADIĆ

15. DOMINIKANSKI SAMOSTAN

16. VRATA OD PILA

Kamena sedala postojala su u Kneževu dvoru u prvoj polovini 15. veka, u doba kada je Onofrio de la Cava obnavljao zgradu posle prve eksplozije 1435. godine. Po jednom podatku, poznati klesari Bogosalić i Pribilović izvodili su na njoj 1445. godine kamena sedala s reljefnim lukovima. Pošto je druga eksplozija 1463. godine ponovo oštetila zgradu Dvora, vlada je zahtevala da se ona obnovi kako je bila ranije, a tako je svakako urađeno i sa sedalima, ukrašenim gotičkim trolisnim ornamentima (v. sliku List I, 8). Iz raznih izvora poznato je da su se ove kamene klupe pokrivala damaskom i jastucima, jer su služile u javnom životu Republike. One su takođe bile uzor za izradu sedala u privatnim domovima, što se izričito kaže u ugovoru iz 1499. godine po kome, između ostalih predmeta, braća Marko i Vlahuša Andrijići treba da klešu sedala sa slepim arkadicama.⁸

Neke *pokretne kamene klupe* postojale su u prvoj polovini 15. stoleća, kako se zaključuje iz jedne naredbe 1446. godine povodom prolaska kroz Dubrovnik Jelene Paleologove na putu za Srbiju. Tada je bilo zapovedeno da se očisti prostor oko Luže, na Placi, i da se uklone sve privremene daščare u kojima su trgovci prodavali hranu, »a tako isto i kamene klupe koji su neki držali pred kućom vojvode Stjepana Vukčića, kod samog Dvora«. To su verovatno bile manje klupe koje se mogu lako rastaviti i preneti; tako načinjena sedala se vide danas, na primer, pred ulaznim vratima jedne kuće sa grbom Pucića u *Obuljenu*, Gorava u Rijeci dubrovačkoj (sl. List I, 2). Najviše je, ipak, bilo čvrsto ugrađenih kamenih klupa kao one koje se danas vide pred letnjikovcem *Bonda-Majstorović* u Gružu (sl. I, 1), a koje su verovatno kasnije postavljene. Iz početka 16. stoleća potiču kamene klupe u lođi gotičko-renesansnog letnjikovca Petra Sorkočevića u Lapadu (sl. I, 6). Njihov gornji deo sastavljen je od profilisane ploče, a prednji deo podeljen je u pravilne četverougaoone površine sa kamenim cvetom u sredini.⁹

Uz klupe i sedala, pominju se u Dubrovniku nekakvi *nasloni* (apodii). To su na prvom mestu drvene klupe sa naslonima uz zidove, ali ih je bilo podjednako od kamena. Ove naslone su radili domaći i strani majstori, kao na primer magister Ceccho iz italijanskog grada Monopoli. On je 1390. godine klesao za Luku Bunića mnoge ukrasne kamene delove, a među njima »naslone izbočene nad ulicom i druge za kućnu terasu«. Domaći klesari radili su 1495. godine prozore sa naslonom kancelaru Sfondrati. Sudeći po opisu, jedan od istaknutih kamenih naslona je svakako bio onaj koji je neki klesar izradio na terasi kuće 1499. godine, sa izvajanim figurama trojice dečaka (putti).¹⁰

Posebnu vrstu sedala bez osobita ukrasa predstavljaju ona koja su načinjena u prozorskom parapetnom zidu. Okrenuta su jedno drugom, upravno

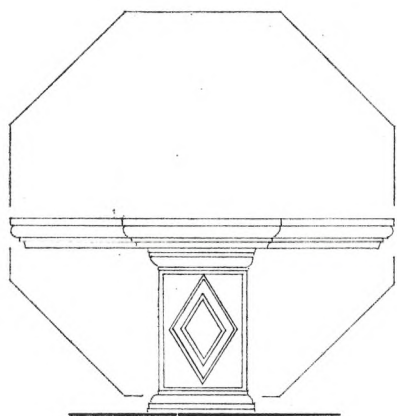
⁸ *Fisković, Naši graditelji* (2), op. cit. 59, 149. *Božo Glavić, Knežev Dvor u Dubrovniku*, Urbanizam i Arhitektura 7—8, Zagreb 1950, p. 61.

⁹ *J. Tadić, Promet putnika* (bel. 6), op. cit. 92, 93. U crkvama su se takođe postavljale kamene klupe u 16. stoleću. Francuski majstor Jakov ed Spinis (Jacques de l'Épine d'Orléans), pored drugih radova, klesao je 1564 godine korna sedala u crkvi sv. Roka, koja se nisu sačuvala, *Fisković, Naši graditelji* (2), o. c. 24; *C. Fisković, Artistes français en Dalmatie, Annales de l'Institut français de Zagreb* N° 28—29, Zagreb 1947; *C. Fisković, Les artistes, français en Dalmatie du XIVe au XVIIe siècle* Ibidem, N. S. N° 14—17, Zagreb, 1964—1965.

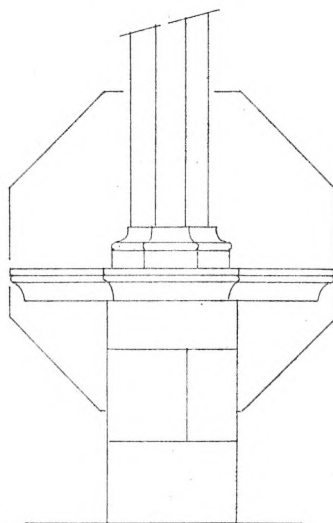
¹⁰ »Apodi cum suis bandis«, *Neven Segvić, Specifičnosti arhitekture Dubrovnika*, časopis Republika VII-1, Zagreb 1951, p. 45. *Naši graditelji*, o. c. 59. *Prilozi* (bel. 3), o. c. 16, 21.

LIST II.

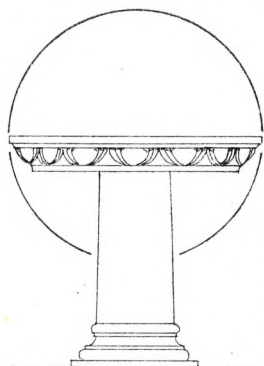
KAMENI STOLOVI

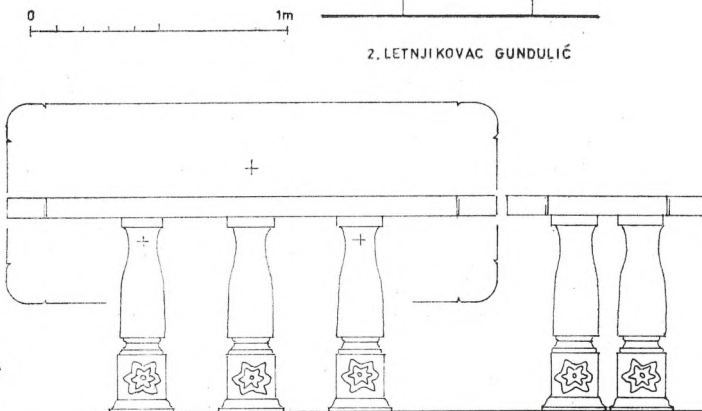
1. LETNJKOVAC GUNDULIĆ-RAŠICA

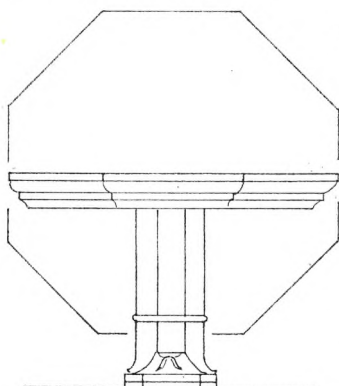
2. LETNJKOVAC GUNDULIĆ

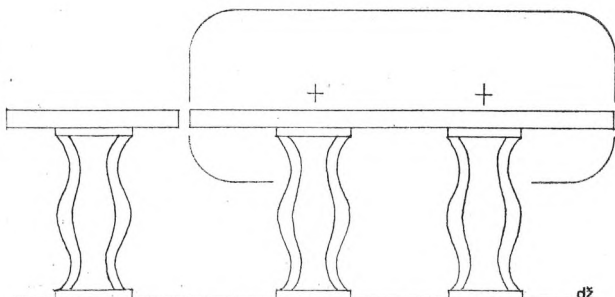
3. LETNJKOVAC BUNIĆ-KABOGA

4. MOKOŠICA NA MORU

5. LETNJKOVAC P.SORKOČEVIĆA

6. LETNJKOVAC PETRA SORKOČEVIĆA

dž

na ulicu, ili su postavljena paralelno sa njom. U Dubrovniku ih zovu »pižuli«, što je svakako u vezi sa imenom »pigiolo« koje se navodi u ranije spomenutom ugovoru iz 1324. godine (v. supra bel. 7). Kamena sedala nalaze se podjednako u skromnim kućama kao u kući s troja vrata u *Žudioskoj ulici*, u gradskim palatama kao što je *Skočibuha-Bizar* ili još u letnjikovcima *Gučetić-Zbutega* i *Rastićevom* u Dubrovačkoj Rijeci.¹¹

U letnjikovcima ima i drugih vrsta klupa kao što je niska ograda terase iznad Bunić-Kaboginog orsana i na terasi Gučetić-Zbuteginog zdanja. Paviljon Gundulićevog letnjikovca ima jednostavnu kamenu klupu duž ograde, a slična je klupa u velikom trenu letnjikovca Gundulić-Rašica (sl. List IV, 17).

Kameni stolovi služe za uživanje na otvorenom prostoru, izvan kuće. Nasuprot klupama, ima ih znatno manje; oni se postavljaju u lođijama, na terasama i u vrtovima letnjikovaca. *Letnjikovac Petra Sorkočevića* ima jedan ovakav sto u lođi okrenutoj vrtu (sl. II, 5). Na njemu je gornja profilisana ploča osmerostranog oblika, a takav je i presek nosećeg stupca. Sto se odlikuje dobrim proporcijama, nenametljivom elegancijom i dobrom zanatskom izradom. Ne može mu se lako odrediti vreme nastanka zbog uzdržanog stilskog izraza i stilizacije.¹²

Kameni sto, koji se nekad nalazio iza lođije, u vrtu *Bunić-Kaboginog letnjikovca* u Batahovini (sl. I, 6), klesan je u početnom baroknom stilu. Na njemu se otkrivaju neke zajedničke crte, zapažene ranije na pojedinim delovima Bunićeve palate iz 17. stoleća, u ulici Marojice Kaboge u gradu.¹³ Poznato je da je letnjikovac građen za Miha Bunića početkom 16. stoleća; on i danas nosi na kapitelima stubova Bunićeve grbove sa orlom i lestvicama. Okrugla, teška ploča stola ukrašena je sa donje strane motivom ovulusa ili jajastog štapa, a tako je isto završena i ukrašena ploča na kruni bunara u

¹¹ Prvi graditelji (bel. 2), o. c. 82. Frano Kesterčanek, *Nekoliko arhivskih podataka o gradnji dubrovačkih ljetnikovaca XVI. stoljeća*, Prilozi povijesti u Dalmaciji, 18, Split 1970, p. 88. Nada Grujić, *Reprezentativna stambena arhitektura*, Katalog izložbe Zlatno doba Dubrovnik XV. i XVI. stoljeća, Dubrovnik 1987, p. 318. Duško Živanović, *Kuća s troja vrata u Žudioskoj ulici*, Anali JAZU XXI, Dubrovnik 1983. D. Vuković i D. Živanović, *Jedna renesansna palata (Skočibuh Bizar) u Dubrovniku*, Urbanizam i Arhitektura 3—4, Zagreb 1950. Klesar Radivojević kleše 1498. godine sedala na renesansnim prozorima za Nikolu Gučetića, a 1499. god. za neku drugu kuću. Iste godine neki korčulanski klesari radili su takođe renesansne prozore sa sedalima za braću Nenkoviće, *Naši graditelji* (2), o. c. 61. Sedala u prozoru nalaze se i u drugim evropskim zemljama, često na srednjevekovnim tvrđavama kao na smederevskom gradu, *Aleksandar Deroko*, *Srednjevekovni gradovi u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji*, Beograd 1950, p. 77, 81.

¹² C. Fisković smatra da je sto gotički i navodi druge slične primere kao onaj u paviljonu Gundulićevog letnjikovca u Gružu, *Cvito Fisković, Kultura dubrovačkog ladanja* (ljetnikovac Petra Sorkočevića Split 1966, p. 18, 65. U Sorkočevićevom letnjikovcu, u prizemnom tremu, nalazi se drugi kameni sto sastavljen od stubića sa kapitelima i lucima kakvi se, u gotičkom i prelaznom stilu, upotrebljavaju za balkonske ograde. Ploča mu je profilisana i sa donje strane završena su častim nizom. Po svom nedovršenom izgledu, proporcijama i nepogodnom sastavljanju delova, izvesno je da ovaj sto predstavlja samo pokušaj da se od postojećih odlomaka načini koristan komad nameštaja, što u potpunosti potvrđuje Fisković, *Ibid.* 13, 63. Vidi i novo prošireno izdanje Sorkočevićev ljetnikovac na Lapadu. Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti. Razred za likovne umjetnosti knjiga IX, Rad 397. — Zagreb 1982, str. 40.

¹³ Duško Živanović, *Palata Bunića u ulici Marojice Kaboge u Dubrovniku*, Anali JAZU XXIV—XXV, Dubrovnik 1987, p. 73. U ovom prilogu je omaškom slika br. 9 (konzola u predvorju) prikazana naopako, u obrnutom pravcu.

pomenutoj baroknoj Bunićevoj palati (sl. X, 15). Stub stola s profilisanom stopom je jačih dimenzija i potseća na nezgrapni izgled stuba u tremu Bunićeve gradske palate. Otuda je lako moguće da je ovaj sto radio onaj isti klesar koji je u to doba klesao delove palate u gradu, ali o ovome nema zasad potvrde u arhivskim dokumentima.

Niše i zidni ormari ili ormari

Razne udubine, niše i zidni ormari oduvek su se upotrebljavali za spremanje hrane, odeće i drugih predmeta. Oni pripadaju, zajedno sa sedalima i klupama, nastarijem dubrovačkom nameštaju o kome nema mnogo podataka pre 14. stoleća. U Splitu i Trogiru, gde se još zadržalo romaničkih kuća, zidni ormari se pominju u drugoj polovini 13. veka.

Niše se podjednako nalaze na malim, skromnim i na velikim, bogatijim kućama, često u stepenišnom prostoru. Niše i zidni ormari postoje isto tako u javnim zgradama, crkvama i samostanima. U jednom ugovoru iz 1488. godine neki korčulanski klesari obavezuju se da izrade razne delove i ormarije u samostanu sv. Klare.¹⁴

U skromnim kućama iz 17. stoleća i docnije, sagrađenim posle potresa, koje se nalaze u ulicama Od Kaštela, Od Šorte, Od Domina i drugim u ovom kraju grada, ima veći broj običnih niša. One nemaju naročitih stilskih odlika i služe samo svakodnevnim korisnim potrebama u domaćinstvu. One niše su u većini slučajeva postavljene u zabatnim zidovima, prema susedu, ili u zidu pored otvorene kanalizacije, u zadnjem delu zgrade. Mnoge od njih su docnije nestale i na njihovim mestima su napravljeni prozori, što je u doba Republike bilo zabranjivano i strogo kažnjavano. Slično je u kući u *Žudioskoj ulici* br. 18—20 ili u kući u *ulici Od Šorte* br. 5, gde su niše probijene prema otvorenoj kanalizaciji. U ovim malim kućama za stanovanje niše još uvek služe prvobitnoj nameni, iako su neke od njih preinačene u zahode ili u umivaonike a druge, probijene, omogućuju osvetljavanje mračnih prostora.¹⁵

Pored ovih običnih, jednostavnih ima u malim kućama i ukrašenih niša, načinjenih sa ukusom i oivičenih profilisanim dovratnicima, sa stopom, pragom i vencem. Ovakva je mala niša u kući, u *Smokvinoj ulici* (sl. I, 9), sa širokom kamenom policom. Polica je ukrašena motivom romboida koji se često upotrebljava u doba gotičko-renesansnog stila. Romboid je omiljeni motiv na stepenicama, balkonima, ogradama i nalazimo ga još u barokno doba.

Među običnim nišama valja pomenuti ostatke nekih starih, pravougao-nih ili kružno zaobljenih primeraka u svodu jedne kuće između ulica Od Šorte i Od Andrije. U ovom kraju su se još zadržali svodovi od opeke, kojih

¹⁴ *Prvi graditelji* (2), o. c. 80. *Romaničke kuće* (bel. 4), op. cit. 14 *Prilozi* (3), o. c. 23, *Naši graditelji* (2), o. c. 59.

¹⁵ *Živanović, Kuća s troja vrata* (bel. 11), op. cit. 25. *Duško Živanović, Skup kuća u ulici Od Kaštela*, Anali JAZU XIX—XX, Dubrovnik 1982, p. 79. Probijanje niša događalo se i u Trogiru i Splitu. Godine 1272. neki vlasnik podnosi tužbu protiv svog suseda koji kroz probijeni otvor izbacuje nečistu vodu i oštećuje mu kuću, *C. Fisković, Romaničke kuće* (4), o. c. 145.

više nema mnogo u gradu, osim nekoliko primera u Pustijerni i na neizgrađenom terenu u ulici Nikole Gučetića.

Zanimljiv i možda jedinstveni primerak polukružnih niša sa profilisanim okvirom, u privatnim domovima, nalazi se u dvorani *letnjikovca Đonovina*. Postavljene iznad vrata, one su bile namenjene verovatno za poprsja znamenitih ljudi, kako je to nekad bio običaj.¹⁶ Oblik polukružne niše nije nepoznat u Dubrovniku i upotrebljavan je u doba renesanse. Ovakva je niša sa kipom sv. Vlaha iznad glavnog ulaza Dvora iz sredine 15. stoleća (1445). Sve druge niše sa kipom sv. Vlaha, kao i niša sa anđelom iz druge polovine 16. stoleća u atrijumu Dvora, završene su polukružno, ali imaju vodoravni venac. Međutim, niše sa kipom sv. Vlaha ili anđela i druge slične, ne mogu se ubrojiti u kameni nameštaj jer nemaju svakodnevnu korisnu upotrebu i služe isključivo kao simbol i ukras.

Jedna sasvim mala niša u *kapeli Gundulićevog letnjikovca* dobro pokazuje osnovne funkcionalne i dekorativne odlike ovog korisnog komada nameštaja (sl. I, 10). Njene neznatne mere označuju da je služila za pohranu neke posude ili kojeg drugog manjeg predmeta. Važnost predmeta je naglašena pažljivom obradom spoljnog izgleda niše, koja je zamišljena kao mali kućni portal. Iznad uprošćenih polustubova sa kapitelima i stopama postavljena je minijaturna nadvratna greda s frizom i nastrešnicom. Sa donje strane je profilisani prag, a iznad venca je lučni zabat čiji su krajevi i sredina svinuti u volutu. Proporcije i ukrasi ove niše su ostvareni sa mnogo mere i ukusa, što nije nimalo lako postići na jednom malom objektu. Ukrašenih renesansno-baroknih niša ima još u nekim letnjikovcima kao u Stajevom, u Batahovini, i u onom Skočibuha-Bonde na Boninovu. U ovom poslednjem letnjikovcu niše su, prilikom brojnih preinaka zgrade, pretrpele znatne promene ili su zamenjene novim. Njihovi su pragovi profilisani, imaju friz i nastrešnicu u vencu; one su uglavnom dobrih proporcija ali, ponekad, preterana upotreba ukrasa dovodi do granica neukusa. Neobična je ovde jedna ugaona miša u prizemlju, svakako poznija kompozicija (sl. I, 11, 12).

Zidni ormari ili ormari su u stvari prvobitne niše koje su zatvorene drvenim krilima, običnim ili dvojnim, i koje su opremljene okovima i bravama. U samom ormanu, na bočnim stranama, postavljeni su držači za drvene ili kamene police.¹⁷ Kao što su niše ponekad pretvarane u zidne ormarije dodavanjem vrata, tako su obrnuto zidni ormari postajali niše. Ima slučajeva, naročito kod jednostavnih ili oštećenih komada, gde je teško odrediti da li se radi o niši, ormanu ili umivaoniku, jer su to sve oblici koji se lako preobražavaju dodavanjem ili oduzimanjem pojedinih elemenata. U boljim kućama ormari su redovno ukrašeni i postavljeni u glavnoj dvorani, ali isto tako u ostalim prostorijama.

¹⁶ *Grujić Reprezentativna arhitektura* (bel. 11), op. cit. 318. Letnjikovac Đonovina, koji u svom današnjem stanju potiče približno iz sredine 16. stoleća, dobio je docnije ime po Đonu Juniju Rastiću (1669—1735), dubrovačkom povesničaru i pjesniku.

¹⁷ Većina drvenih delova ormara ranijih stoleća je propala, ali se ipak nađe poneki deo kao onaj iz 14. stoleća, sada u dubrovačkom muzeju. Po Šegviću, u letnjikovcu Skočibuhe u Suđurđu stoje na zidu i još služe izvorna okovana vrata iz 15.—16. veka sa izrazitim renesansnim profilacijama, *Šegvić, Specifičnosti* (10), o. c. 45.

Po ugovorima se vidi da su ormani iz 15. i početka 16. stolecia bili klesani sa izuzetno bogatim ukrasima i da su naručivani u velikom broju. Za svoje nove palete ovoga doba, vlastela ugovora izradu nameštaja sa majstorima koji su se već istakli drugim radovima. Među prvim poznatim majstorima nalaze se klesari Utišenović i Grubačević koji između 1441. i 1443. godine, pored ostalog, rade na Dvoru ukrašene zidne ormane za knežev stan i za veliku dvoranu.

Palata Frana Benešića nije se sačuvala do danas ali, sudeći po umetničkom ugledu klesara Bogosalića, mogla je imati jedan od lepših zidnih ormana u gradu krajem 15. stolecia. Naručeni orman je po ugovoru iz 1492. godine, bio ukrašen reljefno izvajanom lozicom sa grozdovima.¹⁸

Umivaonici i pila

Klesanje umivaonika može se pouzdano pratiti od početka 14. stolecia jer su ispitani i, dobrim delom, obelodanjeni ugovori između majstora klesara i vlasnika kuća. S druge strane, zahvaljujući upotrebi dobrog kamena, sačuvaao se do danas veći broj primeraka. Običaj postavljanja umivaonika u gradskim kućama i letnjikovcima raširio se podjednako na selu.

Umivaonici su po svom obliku veoma slični nišama i zidnim ormanima, a razlikuju se od ovih što imaju kamenu školjku za vodu. Njihovo ukrašavanje nastalo je u doba kada se u kućama pojavila potreba za ugodnijim stanovanjem i kada je kultura stanovanja počela naglo napredovati. Prvi primerci umivaonika pominju se u spisima u 14. stoleću, u vreme kada gotika potpuno potiskuje stari romanički slog. Umivaonik postaje za kratko vreme jedan od glavnih ukrasa unutrašnjeg izgleda kuće.¹⁹

Na kraju 15. i u početku 16. stolecia širina umivaonika, po Tadiću, iznosi preko jednog metra, a dubina oko 50 cm. U ugovorima se, međutim, nađu i poneki veći primerci. U prvo doba upotrebe postojale su mnoge teškoće u pogledu uklanjanja nečiste vode i one su trajale dokle god ovaj tehnički problem nije povoljno rešen odvođenjem otpadnih voda neposredno u kana-

¹⁸ Utišenovićevi ormani u Dvoru služili su kao ugled 1453. god. drugim poznatim klesarima, Bogojeviću i Vlatkoviću, za izradu kamenog nameštaja koji im je naručio Dinko Gučetić, *Cvito Fisković, Dubrovački gotičko-renesansni stil*, Republika VII-1, Zagreb 1951, p. 58. Korčulanin Karlić radi 1491. godine orman sa ukrasima Ivanu Gučetiću, a 1499. obavezuje se da će izraditi više ormana za kću Marina Bunića. Drugi majstori rade iste godine orman sa ukrašenim okvirom nekom Radaljeviću. Poznata imena majstora otkrivaju se u ugovorima za izradu ukrašenih zidnih ormana na kraju 15. i u početku 16. veka. Leonard Petrović kleše 1498. godine orman Nikoli Tudiziću, a Petar Andrijić 1503. godine Stijepu Zamanjiću za letnjikovac u Gružu. Godine 1520. radi neki klesar odjednom tri ukrašena ormana za Gučetiće, a 1578. g. Klement VI. Gučetić naručuje troja ukrašena vrata za uzidane ormane svog letnjikovca. Na njemu se danas vide samo ostaci ormana, bez drvenih krila. Č. Fisković, *Naši graditelji* (2), o. c. 60, 61, 79, 127, 131, 153. Kesterčanek, *Nekoliko arhivskih podataka* (11), op. cit. 91.

¹⁹ *Prvi graditelji* (2), o. c. 81. U zapisima toga doba a i docnije umivaonici se nazivaju »scafa«, »scaffa«, »schafa« (1393), »schaffa« (1503) ili »pillum«, »pilulm pro sala« (1485), »pillum lavatorium« (1503), »pilo per sala« (1522), odakle im narodno ime pilo, *Prilozi* (3), o. c. 12. *Specifičnosti* (10), o. c. 45. Fisković, *Ljetnikovac H. Lucića* (bel. 3), op. cit. 228, 229.

lizaciju. Neka pila u Pustijerni uređuju se još 1467. godine po naredbama vlasti.²⁰

Ukrašeni umivaonici se izrađuju po naročitim nacrtima. Tako je bilo dogovoreno 1445. godine, kada je majstor Pietro da Martino iz Milana klesao po sopstvenom nacrtu umivaonik za veliku dvoranu Kneževa dvora.²¹

Položaj umivaonika u kući je ograničen isprva na glavnu dvoranu i ulaz, gde je postavljen često uz krunu bunara. U kuhinji je bilo obavezni komad nameštaja, ali je bez naročitih ukrasa. U ugovorima 14. stoleća naručuju se zajedno i u isto vreme dva komada, od kojih je jedan predviđen za kuhinju. U boljim i bogatije uređenim gradskim palatama jedan umivaonik se nalazi obavezno u ulaznom prostoru, u prizemlju kao i u palatama Gundulić-Staj, Bunić ili Skočibuha-Bizar. U prizemnim dvoranama letnjikovaca se takođe postavlja obavezno jedan primerak umivaonika kao što se i danas vidi u letnjikovcima Petra Sorkočevića, Gučetić-Zbutege i mnogim drugim. Drugi ukrašeni umivaonik se nalazi u dvorani na spratu skoro svih letnjikovaca kao u Sustjepanu ili u letnjikovcu P. Sorkočevića.²²

U pažljivom pregledu ugovora za izradu umivaonika utvrđuje se, ipak, da je broj naručenih komada za jednu zgradu razmerno mali u poređenju sa naručenim vratima i prozorima zgradâ iz istog perioda. Za jednu zgradu, pored običnog pila za kuhinju, kleše se samo po jedan primerak za glavnu dvoranu ili, ponekad, još jedan za ulaz. Retki su slučajevi kada se nađu tri umivaonika kao, na primer, u letnjikovcu Petra Sorkočevića u Lapadu. Ugovor Radića Bratoradovića 1418. godine sa Vitom Rastićem za izradu četiri umivaonika je zaista izuzetan, ali nije izvesno da su svi primerci bili namenjeni istoj kući.

U ugovorima se, pokatkad, opisuju delovi velikih reprezentativnih umivaonika koje i danas nalazimo na sačuvanim priemrcima. Na njima je najvažniji deo kamena školjka za pranje ruku (con lavador) sa odvodnom cevi.

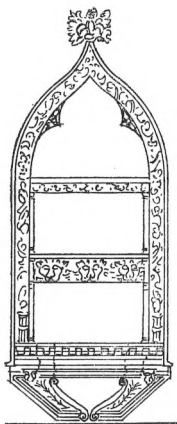
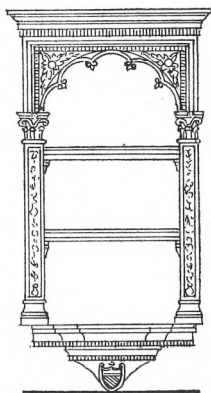
²⁰ Godine 1501, Marko Andrijić radi veliki, ukrašeni umivaonik širok 3 i visok 8 lakata (oko 153 × 410 cm) za dvoranu kuće Marina Vladojevića, *Fisković, Naši graditelji* (2), o. c. 149. Dve godine kasnije, 1503, isti Marko kleše umivaonik širine 2¼ i visine 4¼ lakta (oko 115 × 217 cm). Godine 1522. navode se mere jednog umivaonika »con due ploze et archo«, širine 2 i visine 5 lakata (oko 102 × 262 cm), *Fisković, Ljetnikovac H. Lucića* (3), o. c. 228, 229. *Tadić, Prilozi* (3), o. c. 12, 19, 53.

²¹ *Naši graditelji*, o. c. 27. Po svom nacrtu kleše takođe Marko Andrijić umivaonik za palatu Ivana Ranjine 1474. godine, ali četvrt veka kasnije, 1503. godine, trebalo je da se ugleda na neki postojeći umivaonik »sicut est pillum in domo Florij Vladoievich«, *Fisković, Ljetnikovac H. Lucića*, o. c. 228.

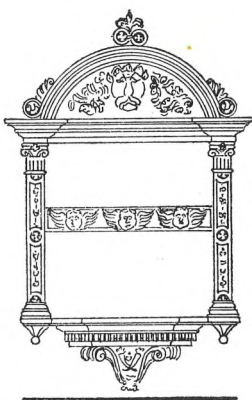
²² *Naši graditelji*, o. c. 67, 68, 79. Johannes de Vienna radi 1382. godine dva umivaonika za dvoranu i kuhinju jednom zadarskom plemiću, *Fisković, Zadarski majstori* (bel. 6), op. cit. 407. Godine 1393. zabeleženi su u knjizi *Diversa Canellariae* »unam schafam pro sala et alteram pro quoquina«, *Fisković, Prvi graditelji* (2), o. c. 81. Sto godina kasnije, 1494. godine, Ivan Gučetić naručuje dva takva umivaonika za svoj letnjikovac u Trstenu, *Naši graditelji*, o. c. 79. *Šegvić, Specifičnosti* (10), o. c. 45. *Jorjo Tadić, Dubrovački portreti*, SKZ, Beograd 1948, p. 223. Položaj umivaonika u osnovama pomenutih palata i letnjikovaca videti in *I. Zdravković, D. Živanović i D. Vuković, Tri stare dubrovačke palate*, Anali JAZU I, Dubrovnik 1952, p. 183. *D. Živanović, Palata Bunića* (bel. 13), p. 73. *D. Vuković i D. Živanović, Jedna renesansna palata (Skočibuha-Bizar)*, (bel. 11). *Ivan Zdravković, Dubrovački dvorci*, SAN, Beograd 1951. *D. Živanović i D. Vuković, Gotičkorenesansna kuća u Sustjepanu*, Anali JAZU II, Dubrovnik 1953, p. 187. *Nada Grujić, Prostori dubrovačke ladanjske arhitekture*, Rad JAZU, Zagreb 1982, knj. 399. *Nada Grujić, Reprezentativna stambena arhitektura* (bel. 11).

LIST III.

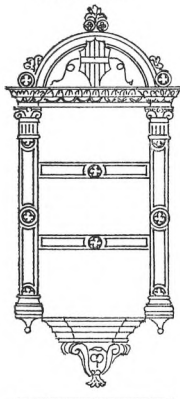
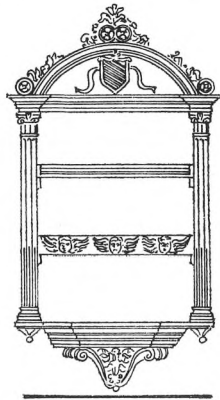
UMIVAONICI I.

1. LETNJ. SKOČI BUHA
SUDJURADJ

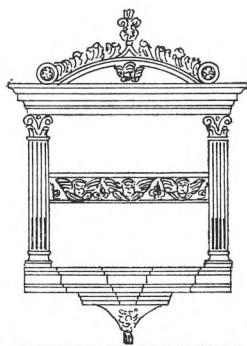
2. PALATA RANJINA

3.4. LETNJKOVAC PETRA SORKOČEVIĆA

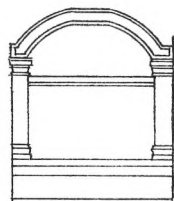
5. LETNJ. GUNDULIĆ

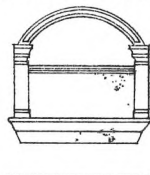
6. DOMINIKANSKI SAMOSTAN

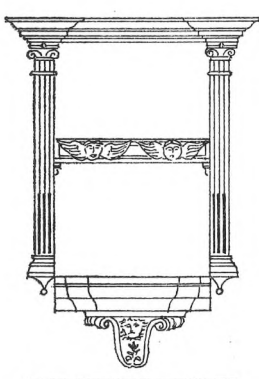
7. FRANJEVAČKI SAMOSTAN

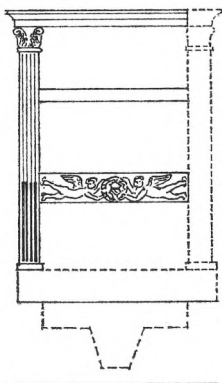
8. PAL. FR. GUNDULIĆA

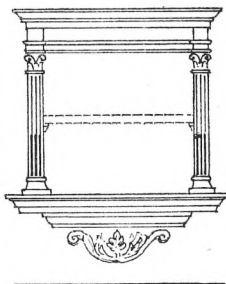
9. PAL. SKOČI BUHA-BIZAR

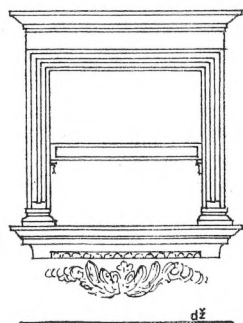
10. LETNJ. P. SORKOČEVIĆA

11. PALATA RANJINA

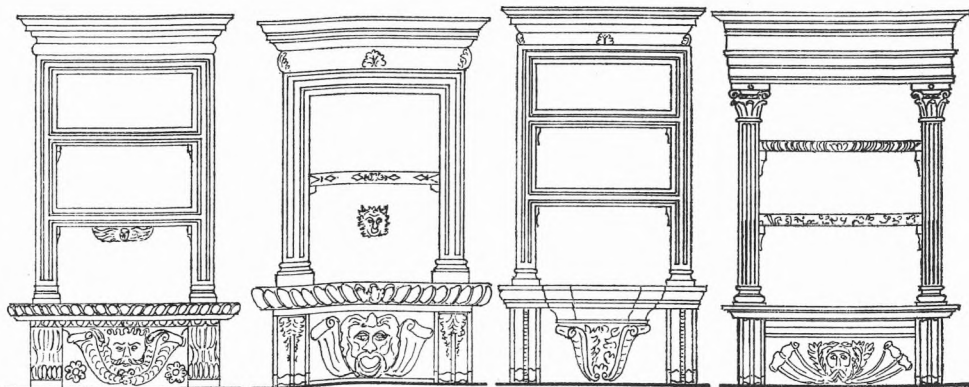
12. LETNJKOVAC KL. GUČE TIĆ - ZBUTEGA

dž

LIST IV.

UMIVAONICI II.

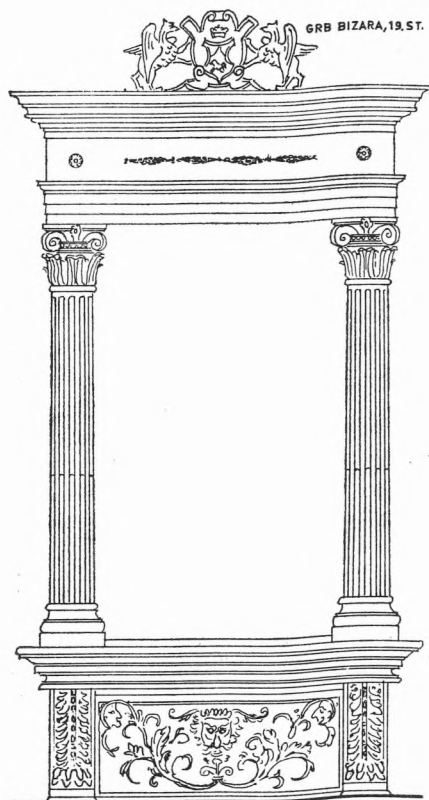

1. LETNJ. GUČETIĆ - VODNICA - SOMBORSKI

2. LETNJ. GUNDULIĆ - RAŠICA

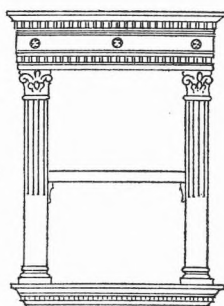
3. PAL. BUNIĆ, UL. M. KABOGE

4. LETNJKOVAC STAJ

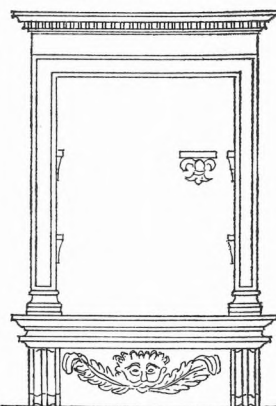

GRB BIZARA, 19. ST.

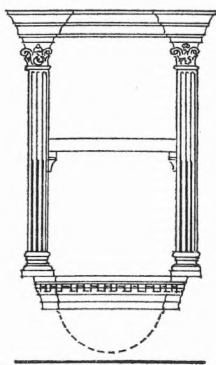
5. PALATA SKOČIBUHA - BIZAR

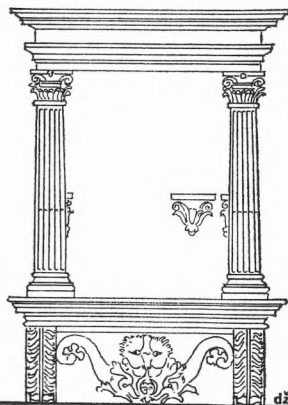
6. UL. N. BOŽIDAREVIĆA

7. LETNJ. SKOČIBUHA - BONDA

8. STON, KORUNA

9. LETNJKOVAC HAN. LUCIĆA, HVAR
(CV. FISKOVIĆ - L. SPONZA)

dž

Veliki umivaonici su često uokvireni kaneliranim pilastrima, reljefno ukrašenim pragovima ili stubićima. Nekad su završeni punom ili otvorenom lunetom, vodoravnim vencem ili su zasvedeni lukom u kome su gotičke arkadice odnosno lučno zasečeni zubi. Iznad školjke postavlja se jedna ili češće dve police koje služe za ređanje ili vešanje bakarnih posuda. Police su po vidljivoj strani ukrašene raznim geometrijskim ili biljnim motivima. One se oslanjaju na držače, postavljene bočno uz unutrašnje zidove umivaonika, i izrađene od kamena, često u obliku liljanovog cveta ili potpornog kapitela-konzole. U donjem delu umivaonika nalazi se reljefni antependij (podnožje) izrađen kao stub, stubac ili u vidu naročite, uzidane kompozicije sa volutama.²³

U 14. stoleću, ukrašene umivaonike naručuje isključivo vlastela kao Đivo Gundulić Lukarević 1335. ili Šimun Benešić 1341. godine. Međutim, tokom prve polovine 15. stoleća među naručiocima, pored vlastele, nalaze se podjednako imena imućnijih građana kao i zlatara Nikole Pribisalića 1456. godine. Do kraja ovog i tokom 16. stoleća nastavlja se klesanje umivaonika. To je doba prelaznog i renesansnog stila kada su sagrađene zgrade koje se smatraju među najlepšim u gradu i okolni.²⁴

U Dubrovniku se razlikuju dva glavna oblika umivaonika sa brojnim varijantama. U prvu, stariju dolaze oni umivaonici koji su postavljeni u zidnoj niši i ne oslanjaju se na pod. Završeni su vodoravnim vencem ili polukružnom lunetom, a s donje strane počivaju na uzidanoj antependiju. Po proporcijama razlikuju se primerci čije se opšti oblik približuje kvadratu i drugi, koji su više izduženi.

Druga, mlađa grupa umivaonika potseća svojim izgledom na gornji deo portala ili vrata sa dovratnicima, nadvratnikom i vencem. Ovi umivaonici su takođe postavljeni u zidnoj niši ali se oslanjaju na pod. Oni u svom donjem delu imaju dve konzole, između kojih se nalazi ukrasna ploča sa reljefima.

Jedan, dobro očuvani primer umivaonika prve grupe postoji u ulici Braće Andrijića, na drugom podu stepeništa poznate *palate Ranjina* (sl. III, 2). Na njemu su dva polustupca ukrašena renesansnim plitkim reljefom sa lisnatom grančicom koja izlazi iz malene posude, prikazane u perspektivi. Iznad uprošćenih kompozitnih kapitela diže se polukružna luneta, podeljena u pet delova, sa cvetovima i lišćem u uglovima okvira. Peterodelni oblik luka, redak u Dubrovniku, doprinosi umnogome da se naglasi reprezentativni izgled celog umivaonika.²⁵ Luneta je zatvorena okvirom zupčastog niza, koji se ponavlja ispod nastrešnice i u jako uprošćenom antependiju sa školjkom za

²³ Uspravne pragove ukrašene reljefima rade 1432. godine Bogosalić i Brajković, a luk sa cvetnim ukrasima pominje se 1456. godine u ugovoru za jednu kuću u Rožatu, *Naši graditelji*, o. c. 61, 79. *Prvi graditelji*, o. c. 81. *Fisković, Korčulanski majstori XVI. stoljeća u Apuliji*, Anali JAZU XIII—XIV, Dubrovnik 1976, p. 25.

²⁴ Marko Andrijić sâm ili sa bratom Blažom, kleše pored pomenutog umivaonika za Ranjinu, jedan umivaonik za Junija Đona Sorkočevića 1477. godine, Leonard Petrović radi za Tudizića 1498, Frano Karlić za Marinu Bunića 1499, Vlaho i Jerko Andrijići za Radinčića 1503. a iste godine Petar Andrijić za Stijepu Zamanjića, *Prvi graditelji* (2), o. c. 81, 103—106, *Naši graditelji* (2) o. c. 50, 60, 61, 124, 146—151, 153.

²⁵ Peterodelni luk vidi se na jednoj bifori na kući u ulici Prijeko br. 17, *Duško Živanović, Prozori i polifore dubrovačkih kuća i palata*, primljeno za Anale JAZU XXVII, list III, 82.

vodu i grbom. U srednjem delu se nalaze dve kamene, profilisane police. Ranjinin umivaonik pokazuje dobro da se jednostavnim elementima i umešno klesanim, nenametljivim ukrasima mogu ostvariti kameni predmeti, čija se estetička vrednost nije umanjila posle toliko godina postojanja.

U prvoj polovini 16. stoleća građen je *letnjikovac Tome Skočibuhe* u Suđurđu.^{25a} Tada je istovremeno klesan veliki umivaonik u njegovoj glavnoj dvorani, koji zauzima celu visinu prostorije (sl. II, 1). Iako nastao u doba renesanse, ovaj veliki primerak kamenog nameštaja nosi jaka obeležja gotičkog stila svojim izduženim oblikom, proporcijama i drugim pojedinostima. U njegovom gornjem delu je svinuti šiljati luk sa tipičnim zaobljenim zubima, nekom vrstom gotičkih arkadica, i sa razvijenom akroterijom. Obrisi umivaonika je potcrtan sa obe strane pragovima, ukrašenim reljefno klesanim lišćem čije se stabljike izvijaju iz malih sudova, slično kao na pomenutom Ranjininom umivaoniku. U gornjem delu, pragovi nemaju kapitule, već prelaze neposredno u luk; u donjem delu, oni se preko kamene školjke oslanjaju na dve konzole u vidu lavljih glavica. Police i školjka za vodu sa grubim ukrasom »žioke« ili naizmeničnih zubaca ublažuju donekle izduženi oblik umivaonika. Niža polica, preko očekivanja, ne deluje odveć teško na ovom nameštaju i pored znatne širine jer je ukrašena s reljefom triju lavljih glavica. U Dubrovniku je motiv glavica poznat na drugim mestima i jedan slični primer se nalazi na česmi u vrtu zgrade *Domus Christi* (sl. VI, 9). Pokatkad su lavlje glave na umivaonicima zamenjene sa glavama krilatih dečaka, kao što se vidi na umivaoniku u *letnjikovcu Petra Sorkočevića* i na drugim primercima (sl. III, 3 i 4).

Na gornjem delu pomenutog Skočibuhinog umivaonika očigledno se odražava borba gotičkih i renesansnih oblika i nemoćnost da se oni sjedine u skladnu celinu. Donji deo, antependij, potpuno se stilski udaljuje od ostalih delova svojim neizražajnim oblikom obrnutog trapeza, okruženim uprošćenom profilacijom. U njemu su bez mnogo mašte i nadahnuća povezane graničice u plitkom reljefu i barocizirane volute. Svi ovi razlozi navode na zaključak da antependij Skočibuhinog umivaonika nije organski povezan sa ostalim delovima i da je možda klesan od druge ruke, ako ne u drugo doba.

U sakristijama dominikanskog i franjevačkog samostalna nalaze se drugi važni primerci ove vrste kamenog nameštaja. Oni predstavljaju posebni stepen u razvitku renesansnih umivaonika i uticali su na neke oblike u privatnim gradskim palatama. Ovo se naročito odnosi na *dominikanski umivaonik* (sl. III, 6) sa lučnim završetkom i uobičajenim, normalnim antependijem. Oba umivaonika imaju slične proporcije i mere; na njima je išrina jače naglašena u odnosu na visinu. Sastavljeni su od kaneliranih pilastara, sa stopama i kompozitnim kapitelima. U sredini im je po jedna šira kamena polica, ukrašena reljefnim glavama krilatih dečaka. Na dominikanskom primerku čiji je klesarski rad nešto slabiji, glave dečaka se nalaze podjednako u luneti i na antependiju.

Umivaonik *samostana Male braće* (sl. III, 7) ima reljefni točak ili ispust za vodu i odlukuje se jačim držačima polica. Udvojeni donji završetak, antependij, izrađen je u obliku gotičkih arkadica na kojima se pojavljuje motiv polukuglice. Vredan pažnje je naročito naglašeni renesansni venac u gornjem delu, koji se delimično nastavlja nad susednim vratima. U zajedničkom ven-

^{25a} C. Fisković, *Le villeragusee, Arte veneta, a XXXII. fig. 5, Venezia 1978.*

cu su isklesani renesansni profili jajastog štapa, srcastog lista, zupčastog niza i astragala a po frizu teče natpis ispisan u klasičnoj kapitali. Ovo je, koliko je poznato, jedini primer kamenog nameštaja sa natpisom, ali u jednoj crkvenoj građevini. Najlepši i najvažniji deo ovog franjevačkog umivaonika je, bez sumnje, reljef glavica krilatih putta koji krasi policu. Ovde se prvi put, po načinu klesanja glavica i po naizmeničnom rasporedu kamenih vaza i cveća, oseća prisustvo novog renesansnog duha.

Dva gotičko-renesansna umivaonika u *letnjikovcu Petra Sorkočevića* slični prethodnim, ali prikladnijih proporcija, stoje u prizemlju i u glavnoj dvorani na prvom podu. Na prvi pogled, oni su veoma srodni međusobno, iako se u pojedinostima znatno razlikuju. Oba imaju polukružne lunete, slične antependije i kamene police na kojima su reljefno prikazane po tri glavice krilatih anđelčića. Slični su im takođe, kapiteli i profilisane arhitravne grede. Na prvom umivaoniku, u prizemlju (sl. III, 3), vide se uspravni pragovi sa plitkim reljefnim ukrasima i sa stilizovanim cvetovima i polucvetovima. U luneti je glava brkatog čoveka sa kozjim iil lavljim ušima usred kasnogotičkog lišća. Na kamenoj školjci su upotrebljeni profili žljebića, a u podnožju se pojavljuju rogovi izobilja.

Umivaonik na spratu (sl. III, 4) ima u luneti Sorkočevićev grb sa trakama, kanelirane pragove i dve kamene police od kojih je gornja samo profilisana. Na oba umivaonika pragovi počivaju slobodno na nekoj vrsti potpornih konzola, završenih polukuglicom. Opisani komadi zidnog nameštaja deluju skladno u unutrašnjim prostorijama letnjikovca i može im se zameriti samo izvesna slabost u klesanju likova krilatih dečaka.

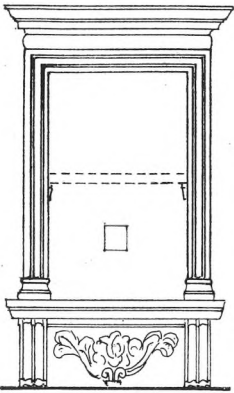
Gundulićev letnjikovac u Gružu, koji je građen dvadesetih godina 16. stoleća, poseduje jedan od lepših umivaonika sa polukružnim završetkom (sl. III, 5). Na njemu je luneta sa grbom, postavljena iznad profilisanog venca sa izvajanim klasičnim motivima jajastog štapa i zupčastog niza. Pilastru, sa kapitelima i stopama, nose preko nakićenih držača dve istovetne kamene police. Police su, kao i pilastru, ukrašene po sredini i na krajevima stilizovanim cvetovima na način koji se često vidi na dubrovačkim vratima 16. stoleća. Zanimljivi su kapiteli kompozitnog tipa, kojima su listovi u donjem delu zamenjeni kanelurama. Ovaj, u svakom pogledu izvrsni komad nameštaja ističe se od svih ostalih dubrovačkih kamenih umivaonika svojim crtežom i proporcijama, a naročito istančanim ukusom cele kompozicije.

Opisanoj vrsti polukružno završenih umivaonika odgovara još jedan oblik veoma uprošćenog renesansnog nameštaja iz sredine 16. stoleća. Zanimljivo je da se po jedan ovakav primerak nalazi upravo u ulazima dveju palata koje, sagrađene skoro istovremeno, pripadaju grupi najznačajnijih građevina iz toga doba, *palatama Frana Gundulića* (ugovor o gradnji iz 1546. godine) i *Skočibuha-Bizar* (1549—1553). Oba umivaonika (sl. II, 8 i 9) su skoro bez ukrasa, izuzev lako profilisanog kapitela i arhivolte. Razlog tome treba tražiti na prvom mestu u primeni novog renesansnog stila, koji je doneo čiste linije i odbacio gotičke ukrase, ali i u skučenom ulaznom prostoru ovih dveju gradskih palata.

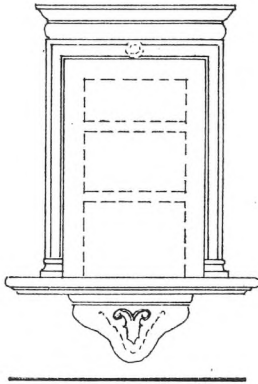
Jednu varijantu prethodnih primera, samo bez lunete, predstavlja treći veliki umivaonik *letnjikovca Petra Sorkočevića* (sl. III, 10), koji se nalazi u lođi, pored krune bunara. Na njemu su pilastru s kanelurama, profilisana nastrešnica i uprošćeni antependij, u kome je isklesana mala ljudska glavica.

LIST V.

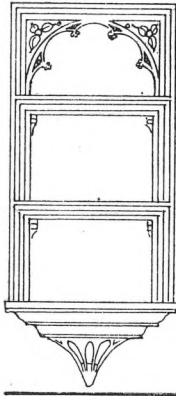
UMIVAONICI III.

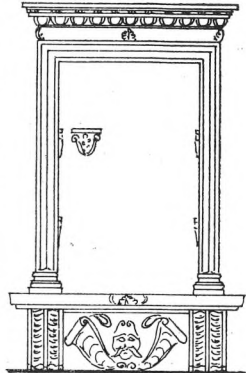
1. LETNJIKOVAC GRADIĆ

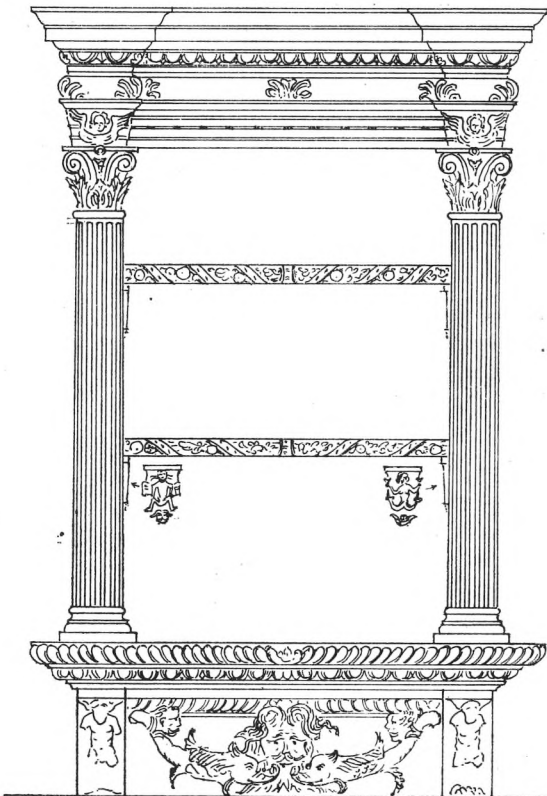
2. LETNJIKOVAC MARINI-VEKARIĆ
MIRINOVO

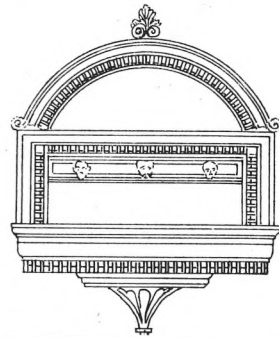
3. MOKOŠICA NA MORU

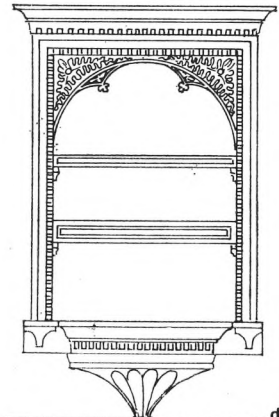
4. LETNJ. GUNDULIĆ- RAŠICA

5. LETNJIKOVAC STAJ

6. DOMINIKANSKI SAMOSTAN

7. FRANJEVAČKI SAMOSTAN, ROŽAT

dž

Jedina značajnija razlika i odlika ovog komada u odnosu na ostale, otkriva se u njegovoj polici na kojoj su prikazane samo dve, umesto uobičajenih triju glavica krilatih anđela.²⁶

Sličnog opšteg oblika je drugi, oštećeni, umivaonik *palate Ranjina* (sl. III, 11) čija kamena polica nosi veliki renesansni medaljon sa slabo klesanim figurama krilatih dečaka; ovi u letu pridržavaju venac sa grbom Ranjine i nogama se oslanjaju na groteskne oblačiće. Medaljon gotovo istog oblika nalazi se iznad niše sv. Vlaha na spoljnim Vratima od Pila, a jedan treći primerak, bolje klesan, postoji na jednom ogradnom zidu na Pilama, sa grbom Gučetića. Ovaj slučaj pokazuje da su isti ukrasni motivi mogli biti ponekad, ali izuzetno i veoma retko, klesani u više primeraka, kao što je to sasvim prirodno rađeno sa prozorima i vratima kuća. Međutim, seriska izrada likova i figura nije mogla održati visoki umetnički stepen u izradi reljefa.

Iz sedamdesetih godina 16. stoleća potiču dva renesansna umivaonika *letnjikovca Klementa Gučetića* (Lazarević-Zbutega). Oni se uglavnom odlikuju uvođenjem friza, između arhitravne grede i nastrešnice, i novim oblicima antependija. Manjih su dimenzija, a u pogledu proporcija približavaju se obliku pravilnog četverougona, po čemu dosta potsećaju na kamine u istom letnjikovcu (sl. III, 12 i 13). Nije isključeno da ih je radio isti klesar, Jakov Pavlović (v. infra o kaminima).

Još neki oblici ovog tipa umivaonika nalaze se u *Stonu*, u tvrđavi Koruna (sl. IV, 8), i u jednoj kući u *ulici Nikole Božidarevića* (sl. IV, 6). Oba primerka imaju slične kanelirane pilastre sa kapitelima i stopama, ali se razlikuju u drugim pojedinostima. Kamena školjka prvog je ukrašena motivom žioke, što ovde deluje teško i arhaično. Na drugom su neuko udruženi na istom nameštaju, teški glavni venac i neizraziti, laki donji prag. Neskladan utisak pojačan je ovde nedostatkom podnožja, što je sasvim izuzetno na ovom tipu umivaonika.

Druga, mlađa grupa umivaonika razlikuje se od prethodne po većim dimenzijama i, naročito, po načinu postavljanja nameštaja neposredno na pod. Među sačuvanim primerima ove grupe postoji izvestan broj većih, monumentalnih umivaonika koji zauzimaju skoro celu visinu prostorije u kojoj se nalaze. Oni su načinjeni po obliku koji podseća na gornji deo ulaznog portala ili vrata i imaju profilisane dovratnike i nadvratnike, zamenjene ponekad stubovima, stupcima, kapitelima i stopama. Nad njima su arhitravne grede sa frizom i nastrešnicom, a u otvoru se nalaze jedna ili dve police male širine i bez naročitog ukrasa. Naprotiv, kameni držači polica često su ukrašeni i naglašeni.

Glavna zajednička crta svih umivaonika ovog tipa je novi, pravougaoni oblik podnožja sa krajnjim, moćnim konzolama. Na nekima je još sačuvan stari tip antependija u nešto izmenjenom, često uprošćenom vidu, kao na česmi u *letnjikovcu Đona Rastića* (sl. VI, 7) ili na umivaoniku u *palati Bunića* (sl. IV, 3); na drugim je prostor između konzola potpuno pokriven kamenom pločom sa dekorativnim reljefom. Na ovim pločama su izvajani maskeroni okruženi lišćem, cvećem i volutama, kao što se vidi u *lenjivcima Gu-*

²⁶ Na sačuvanom odlomku jednog gotičko-renesansnog umivaonika lokrumskog samostana vide se zajedno četiri glavice krilatih anđelčića koje su isklesane po istom odelu, *Cvito Fisković, Lokrumski spomenici*, Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU, XI, 1—2, Zagreb 1963, p. 56, 65. V. sl. C. Fisković, o. c. Sorkočevićev ljetnikovac, Zagreb 1982. str. 40.

četić-Somborski, Gundulić-Rašica, Staj ili *Skočibuha-Bonda* (sl. IV, 1, 2, 4 i 7). Najlepše su, međutim, one ploče u stilu zrele renesanse koje, kao na trećem podu *palate Skočibuha-Bizar* (sl. IV, 5), imaju bogatije zamišljenu kompoziciju sa više raznih makserona, cveća i lišća, a uz to su istančanije klesanje. Veoma je zanimljivo podnožje jednog rastavljenog umivaonika, koje je naknadno uzidano u poledinu spoljnog portala Gundulićevog letnjikovca u Gružu. Na njemu je velika lavlja glava okružena maskeronima, obrađena sa mnogo veštine i snage u umetničkom izrazu, što celoj kompoziciji daje monumentalni izgled. Zaista je šteta što ovaj jedinstveni dubrovački reljef ne stoji više na kamenom nameštaju za koji je bio izrađen.

Sličan raspored vidi se i na nekim drugim umivaonicima, doduše sa manjim uspehom, jer je prihvaćen od klesara kao shema. Lavlju glavu okruženu delfinima ima takođe veliki umivaonik Lucićevog letnjikovca u Hvaru iz prve polovine 16. stoleća, koji je načinjen na slični način i umnogome podseća na dubrovačke umivaonike istog vremena (sl. IV, 9).^{26a}

Među najvećim, a svakako i najlepšim primerima dubrovačkog nameštaja, izdvaja se umivaonik u renesansnom letnjikovcu *Staj* iz druge polovine 16. v. (sl. V, 5). Nakićen je raskošnim arhitektonskim ukrasima, profilima, ovulusom, astragalom, glavicama krilatih anđela i uokviren kaneliranim polustubovima sa kompozitnim kapitelima i klasičnim stopama. Posebno treba istaći da je poluobličasti friz, ukrašen ponekad lišćem u sredini i na krajevima, dobio ovde jedan novi oblik. Isticanjem i naglašavanjem glavnom venca na krajevima, iznad kapitela, friz je podeljen na tri dela i svaki od delova dobio je svoje lisnate završetke. Ovakvo ukrašavanje friza nije zapaženo na drugim primercima kamenog nameštaja u gradu.

Police umivaonika načinjene su od venaca lišća i voća, povezanih trakama i pridržavanih s jedne strane »muškim«, a s druge »ženskim« kamenim držačima. Držači polica na dubrovačkim umivaonicima su u većini jednostavnog, geometrijskog ili funkcionalnog oblika, kao u palati *Ranjina* (sl. III, 2), na drugom *Stajevom* umivaoniku u prizemlju (sl. IV, 4) ili na onom u ul. N. *Božidarevića* (sl. IV, 6). Na bogatije obrađenim primercima pojavljuju se kao kameni držači konzole sa lišćem ili volutama kao na hvarskom, *Lucićevom umivaoniku* (sl. IV, 9), korpe sa cvećem ili u obliku koji podseća na ljiljanov cvet, koji se vidi na umivaoniku u *letnjikovcu Skočibuha-Bonda* (sl. IV, 7).

^{26a} *Fisković, Ljetnikovac H. Lucića*, (bel. 3), op. cit. 177. Poneka sličnost oblika otkriva se i na umivaonicima drugih krajeva. Za razliku od Lucićevog umivaonika, koji sa dubrovačkim ima mnoge zajedničke crte, na nekim primerima iz Splita, koje objavljuje *Cvito Fisković, Prilog renesansnom kiparstvu u Splitu*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 25, Split 1985, pp. 101, 103, je to manje očigledno. Gornji deo gotičkog umivaonika u sakristiji franjevačke crkve na Poljudu približuje se *Skočibuhinom* primerku u Suđurđu upotrebom prelomljenog svinutog luka i brutalno naglašenom žiokom. Na renesansnom umivaoniku u sakristiji samostana franjevačkih konventualaca otkriva se izvesna povezanost sa ranije opisanim primerima u načinu ukrašavanja školjke. Motiv venca, načinjenog od lišća i voća, nalazi se na nekim dubrovačkim monogramima IHS i na vencima kao u letnjikovcima *Đorđić-Zago* i *Petar Sorkočević*, na kućama u ulici *Prijeko* br. 5, *Vetranovićevoj* 22, *Bandurevoj* 2, ali je splitskom motivu najbližiji onaj na medaljonu sa pročelja *Collegium Ragusinuma*, datiran 1481. godine, sa dva anđela i natpisom. Fotografiju ukrasne ploče Gundulićevog umivaonika koja je sada postavljena sa unutrašnje strane uličnog portala, vidjeti u: *Fisković, Naši graditelji* (2), br. 43.

Nasuprot ovima, na Stajevom umivaoniku pojavljuje se novi tip držača sa figurativnim predstavama. S desne strane je, između stilizovanih životinjskih glava, postavljeno neko maštovito biće, faun, duge kose, razrogačenih očiju i raširenih nogu iznad veće kosmate i bradate glave. S leve strane je sirena, devojka bujne kose koja s rukama pridržava svoje riblje repove i počiva na glavici krilatog anđela.

Umivaonik i kamena školjka stoje na niskom postolju na kome se, ispod venca, otkriva fino vajana ukrasna ploča sa glavom nekog morskog božanstva, okruženog delfinima i maskeronima. Naročitu pažnju privlače dve bočne konzole oko ploče koje su izvajane u obliku dva atlanta, na žalost jako oštećena. Međutim, i pored toga, preostali torso atlanta otkriva izvršni rad zasad nepoznatog majstora.

Na Stajevom umivaoniku, koji pokazuje sve odlike zrele renesanse, oseća se ipak mali prizvuk bliskog baroka, naročito u već pomenutom frizu sa listovima drugačijeg oblika, u proporciji otvora i u upotrebi kriškasto obrađenog venca na postolju. Po ovom vencu, umivaonik se povezuje sa fontanom u obližnjem *Sorkočevićevom letnjikovcu Skala* (sl. VI, 5). Treba na kraju pomenuti i jedno malo nesuglasje ili laku disonancu na postolju umivaonika usled ponavljanja kriškastog venca. Dvostruka upotreba ovog elementa na malom rastojanju pokazuje da ploča sa delfinima nije možda zamišljena i predviđena od početka sa ostalim delom ovog izuzetno ukrašenog komada kamena.

Nijedan od ovih velikih umivaonika ne snosi više grbove i druge oznake vlasnika. Oni su potpuno nestali sa ove vrste nameštaja, a da se za to ne zna razlog. Biljni ukras u antependiju *Bunićevog umivaonika* (sl. IV, 3) stoji tamo gde je nekad, uostalom dosta retko, stajao grb kao, na primer, na umivaoniku *palate Ranjina* (sl. III, 2).

Česme i fontane

U brojnim putopisima 15., 16. i 17. stoleća pominje se mnoštvo česama slatke vode u Dubrovniku. Iako su putopisci izgleda više opisivali predgrađa i okolinu, bilo je navodno česama sa vodoskocima i u samom gradu. Danas se ne zna njihovo mesto, ali su verovatno bile nalik na onu česmu u Stonu u blizini kneževa dvora, koja ima tri točka za vodu u obliku ljudskih glava i na kojoj natpis otkriva da je sagrađena 1581. godine, po naredbi Senata (sl. VI, 10).

Dubrovnik se od davnina bavio problemom dovođenja vode u grad i preduzimao razne mere da ovu važnu potrebu što bolje zadovolji. Bunari se pominju u Sattutu 1272. godine, ali ih je svakako bilo i ranije. U početku 14. stoleća donose se u više navrata odluke o kopanju novih bunara ili puča kod doane, a u početku 15. stoleća na Pilama.²⁷

Pored privatnih, postojale su u današnjoj ulici Od puča (puteus) javne cisterne u kojima se skupljala filtrirana morska voda i druge cisterne za kišnicu. Poznat je bio puč kod samostana puncjela ili sv. Klare, koji se po-

²⁷ Tadić, *Promet putnika* (6), op. cit. 188, 256—270, 304. Fisković, *Korčulanski majstori* (23), op. cit. 10. Tadić, *Prilozi* (3), o. c. 38, 45. Marija Planić-Lončarić, *Planirana izgradnja na području Dubrovačke Republike*, Zagreb 1980, 62. Milorad Medini, *Starine dubrovačke*, Dubrovnik 1935, p. 297.

minje 1296. i 1332. godine, i onaj kod Divone (sponza) izgrađen 1311. godine. U franjevačkom samostanu pominju se u dva navrata, 1361. i 1389. godine, neke česme, ali možda su to bile samo krune bunara. U istom samostanu je jedna česma iz 15. stolecā, sa kipom sv. Frana, gornjim i donjim osmerostranim kamenim sudom, lisnatim kapitelima i lavljim poprsjima. Prvobitni kip je zbog dotrajalosti uklonjen, a na njegovom mestu je u klausturu izložena kopija.²⁸

Voda se (takođe, donosila brodovima sa izvora u Mlinima tokom celog 14. stolecā. Sve su ove teškoće bile uklonjene kada su sagrađeni vodovod i javne česme četrdesetih godina 15. stolecā. Neposredno posle podizanja Velike i Male fontane počele su se izvoditi česme u javnim zgradama i jedna od prvih je bila mala gotička česma u *atrijumu Dvora*, koju je izradio Vladj (ili Blaž) Bogojević 1452. godine. Moguće je da je to ona današnja česma ispod stepenica, sa izvesnim promenama nastalim prilikom obnove Dvora posle druge eksplozije 1463. godine (sl. VI, 1, 2 i 3). Međutim, to nije sasvim izvesno jer je ova česma odveć skromna i jednostavna za prvu državnu palatu i ne može se zbog toga pripisati Bogojeviću bez rezerve. Česma je sastavljena od prelomljenog i svinutog gotičkog luka koji se pri vrhu nastavlja u cvetnu akroteriju; donji profilisani delovi luka se oslanjaju na lavlje glavice. U sredini je kamena školjka kriškasto podeljena slepim arkadicama koje se prividno nastavljaju, skupljajući se i šireći se do poda, nalik na stilizovanu lavlju šapu. Iznad školjke na golom zidu, uzidan je kameni točak u vidu ženske glave ili glave nekog morskog božanstva, što se usled trošnosti kamena ne vidi dobro.²⁹

Neke druge česme javnih zgrada sagrađene su kasnije, a među njima mala česma u nekadašnjoj kovnici novca koja se nalazila u istočnom krilu Divone početkom 16. veka. Česma na renesansnoj zgradi Arsenala je u 19. veku rasturena i neki njeni delovi, lavlja glava i školjka, preneti su i ugrađeni u novu česmu na *Pilama* (sl. VII, 10).³⁰

Česme žive vode nisu postojale u privatnim zgradama koje su se isključivo služile cisternama (gustijernama) za kišnicu. Nisu ni svi letnjikovci imali ovakve česme, već su koristili najviše vodu iz sopstvenih cisterni. U *letnjikovcu Petra Sorkočevića* postoji danas takva česma, naslonjena na zid cisterne, ispod terase (sl. VI, 6), a slično je i u letnjikovcima Bunić-Gradić i Đonovini (sl. VI, 7).

Sorkočevićeva česma je naručena 1518. godine, ali pošto je majstor Petar Petrović uskoro preminuo, vlasnik je dve godine kasnije poverio posao Silviju Antunoviću. Po obliku, ova česma je veoma slična onoj u Kneževu

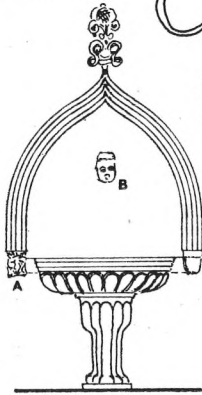
²⁸ Tadić, *Prilozi*, o. c. 36. 37. *Medini, Starine*, o. c. 145, *Prvi graditelji*, o. c. 121, 126.

²⁹ *Prilozi*, o. c. 38. *Naši graditelji*, o. c. 128. Glavić, *Knežev Dvor* (bel. 8), op. cit. 64. *Cvito Fisković, Naši primorski umjetnici od IX. do XIX. stoljeća*, Arhitektura 13—17, Zagreb 1948, p. 20.

³⁰ *Cvito Fisković, O vremenu i jedinstvenosti gradnje dubrovačke Divone*, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 7, Split 1953, p. 50. Tadić, *Prilozi*, o. c. 45. Fisković misli da je lavlja glava sa česme Arsenala urađena po nacrtu Marina Gropelli-ja koji je radio u Dubrovniku posle potresa. aZ novu česmu na Pilama sagrađena je kućica i dodata lavlja noga kao podnožje. Lavlja glava česme na bivšem Taboru takođe je nastala pod uticajem istog arhitekta, *Cvito Fisković, Barokni urbanistički zahvat sred Dubrovnika*, *Anali JAZU XIX—XX*, Dubrovnik 1982, p. 112—114.

LIST VI.

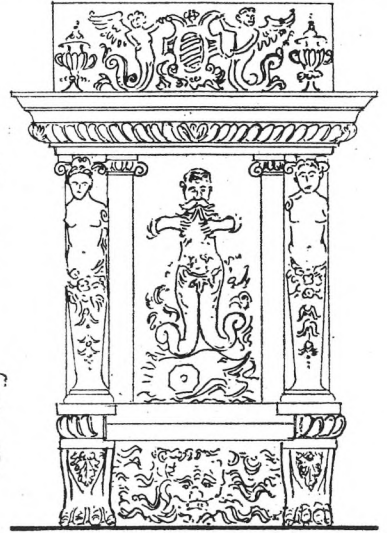
ČESME I FONTANE I.

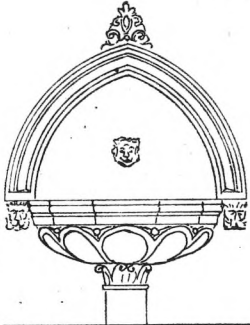
1. 2. 3. ATRIJUM KNEŽEVA DVORA

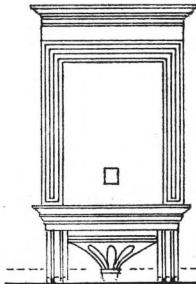
4. ULICA ANTUNINSKA

5. LETNJIKOVAC SORKOČEVIĆ-S KALA

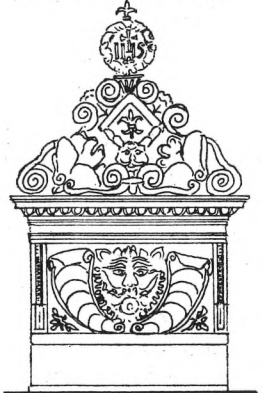
6. LETNJIKOVAC P.SORKOČEVIĆA

7. LETNJ. RASTIĆ-DJONOVINA

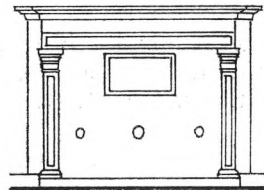
8. L. GUNDULIĆ-RAŠICA

11. SAMOSTAN SV MARIJA

9. DOMUS CHRISTI

10. STON

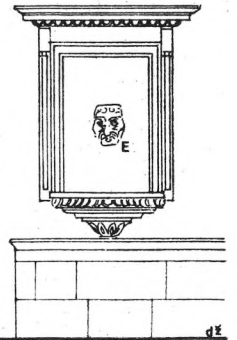
12. 13. 14. PALATA BUNIĆ, UL. M. KABOGE

15. BONINOVO

16. 17. LETNJIKOVAC GUNDULIĆ-RAŠICA

dž

dvoru iako je rađena šezdesetak godina docnije. Međutim, po svom crtežu i po vrsnoći rada, ona ne predstavlja naročiti napredak. Delovi profilisanog luka Sorkočevićeve česme oslanjaju se na lavlje glavice, koje po izgledu i klesarskoj obradi deluju unekoliko arhaično za početak 16. veka. Naprotiv, točak za vodu, takođe u vidu lavlje glave, liči na konvencionalno klesani komad kasnijeg baroknog doba kada je verovatno dodat česmi. Kamena školjka, profilisana po gornjem obodu, podeljena je plitkim arkadicama u više delova između kojih se pojavljuje gotički motiv polukuglica. Duboka kamena školjka položena je na stubac sa kapitelom.³¹

Letnjikovac Ivana Gučetića u Trstenu poznat je osobito po svojoj velikoj baroknoj fontani sa Neptunom i nimfama, iz prve polovine 18. stoleća. Često opisivana, ova fontana ne pripada oblasti kućnog kamenog nameštaja sa korisnom svakodnevnom namenom. U Gučetićevom letnjikovcu je, međutim, bilo česama i ranije. O tome svedoče ostaci jedne manje gotičke česme sa lavljim glavama, koja je mogla nastati poslednjih godina 15. ili prvih godina 16. stoleća.³²

Veliki *letnjikovac Iva Sorkočevića, zvani Skala*, podignut u 16. stoleću poseduje takođe česmu osobitog značaja (sl. VI, 5). Iako je i ona opisivana u više navrata na drugim mestima, potrebno je da se ukratko opiše sa nekoliko reči jer je, pored one u Trstenu, redak primer dubrovačkih privatnih fontana. Naslonjena je na spoljni zid letnjikovca i znatno učestvuje u svakodnevnom životu ukučana. Na njoj se pod italijanskim uticajima i uзорima mešaju maštoviti likovi mitova i legendi, biljnog i životinjskog sveta. U sredini fontane, između dva stuba s jonskim kapitelima, plove na delfinu Triton, sin Posejdon, morsko božanstvo u ljudskom obliku s bradom i sa ribljim dvostrukim repom. Njega obično predstavljaju kako svira u morsku školjku, a ovide ima u rukama dvojnice. Oko njega su čuvari ulaza u morski svet, herme ženskog lika koje kao karijatide drže kriškasto izrezani nadvratnik. Iznad ove kompozicije je reljefna ploča sa kamenim vazama na krajevima i sa krilatim dečacima koji pridržavaju Sorkočevićev grb u sredini.

Donji deo česme je znatno oštećen a kamena školjka je polomljena. Sudeći po krajnjim delovima, ona je imala isti oblik kao kriškasto izljevani arhitrav ili, što je isto, kao kameni komad uzidan neposredno s desne strane Tritonove česme. Mesto antependija zauzima, kao na ranije viđenim umivaonicima, reljefna ploča sa velikom glavom lava ili neke morske životinje. Ova oštećena ukrasna ploča je okružena sa dve snažne konzole, stilizovane u obliku lavljih šapa sa kandžama.³³

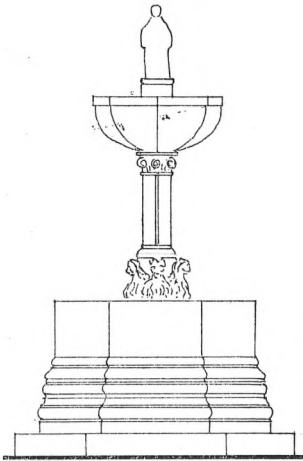
U stešnjenom vrtu *letnjikovca Boždarević-Škapertenda* postoje danas ostaci jedne barokne fontane za koju se misli da je načinjena pod uticajem arhitekta Marina Gropelli-ja, autora današnjih zgrada na Placi. Na fontani se, iznad ozidanog luka, vidi osmerostrani okvir koji je verovatno sadržavao nekad neku ukrasnu ploču ili grb. Ispred česme su stupci zidani od naizmeničnih redova kamena, završeni odozgo sa kamenim kuglama. Ovakav način zidanja stubaca vidi se na Loži Glavne straže koji je upravo gradio Gropelli i na velikim stupcima na ulazu u Bunićev letnjikovac u Gružu. Ispred fon-

³¹ C. Fisković, *Kultura dubrovačkog ladanja* (bel. 12), op. c. 13. *Naši graditelji*, o. c. 79, 80.

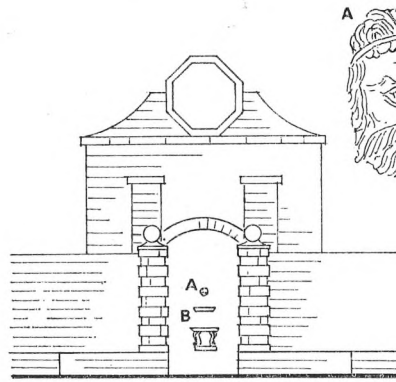
³² *Kruno Prijatelj, Barokna arhitektura u Dalmaciji*, Urbanizam i Arhitektura, 5—8, Zagreb 1951, p. 98. *Naši graditelji*, o. c. 74, 75.

³³ *Ibidem* 75.

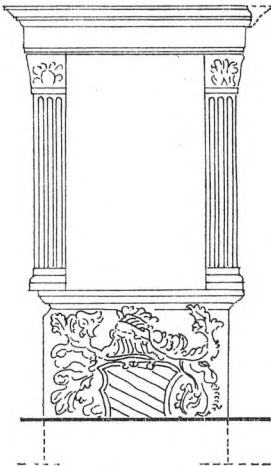
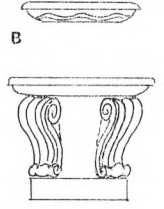
LIST VII. ČESME I FONTANE II.

1. SAMOSTAN MALE BRAČE

2.3.4. LETNJI KOVAC BOŽDAREVIĆ - ŠKAPRENDA - IZGLED I POJEDINOSTI

5. GRADAC

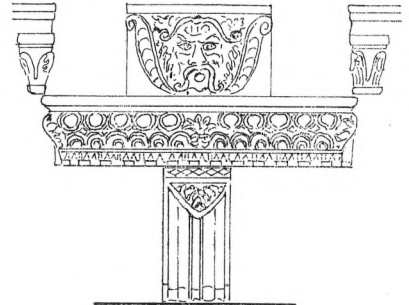
6. DOMINIKANSKI SAMOSTAN

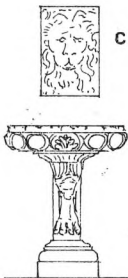
7. LETNJKOVAC GRADIĆ

8. MRTVO ZVONO

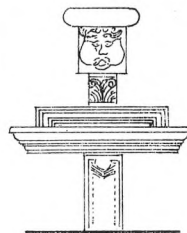
9. UL. VLAHA BUKOVCA

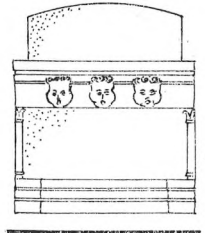
10.11. ČESMA NA PILAMA

12. TABOR

13. KOMOLAC

14. SAMOSTAN MALE BRAČE

tane, na obližnjem zidu uzidana je jedna dobro izvajana glava starca, verovatno Neptuna (sl. VII, 2, 3 i 4), koja je možda bila sastavni deo kompozicije.

Sasvim različita od prethodnih, česma u *Rastićevoj letnjikovcu Donovini* je veoma jednostavnog oblika (sl. VI, 7). Ona je postavljena u prolazu, ispod terase, i prislonjena je uz cisternu. Sličnost ove Rastićeve česme iz 16. stoleća, sa grupom umivaonika čiji gornji deo podseća na portal (sl. IV, 3) očigledna je i ona se od ovih razlikuje samo prisustvom točka.

Nisu sve dubrovačke česme skladnih proporcija, načinjene sa ukusom i umetničkim nadahnućem klesara. Jedan od takvih primera je barokna česma u *samostanu sv. Marije* (sl. VI, 11) kojoj nedostaju sve odlike, kao što su izbor pogodnih elemenata, skladnost celine, dobre proporcije i dobar zanatski rad. Pažljivijim zagledanjem utvrđuje se da je ova česma u stvari nastala uklanjanjem njenog srednjeg dela i neposrednim povezivanjem glavnog venca sa antependijem. Konačni izgled česme pogoršan je postavljanjem prenatrpanog zabata iznad nastrešnice i premeštanjem točka malo niže u antependij. Današnji njen izgled nastao je verovatno naknadnim sastavljanjem delova neke prethodne česme, a to nije nepoznata pojava u Dubrovniku. Ukrasi ove česme, iako nisu od nekog izuzetnog značaja, predstavljaju ipak korisni predmet za proučavanje stepena umetnosti jednog određenog vremenskog perioda u doba opadanja baroka.

U *letnjikovcu Gundulić-Rašica* postoje dve česme na kojima je točak isklesan u obliku ljudske glave. Prva, sa glavom čoveka ili tačnije sa likom maskerona, nalazi se u tremu iznad kamene klupe (sl. VI, 17 i 18); druga, sa glavom mlade devojke, postavljena je na zabatnom zidu (sl. VI, 8). U istom letnjikovcu još je jedan primerak hibridnog tipa kamenog nameštaja u obliku portala sa antependijem u donjem delu. Ovaj komad prikazan je zajedno sa umivaonicima zbog police, ukrašene romboidima, ali bi mogao biti podjednako i česma jer ima točak, možda kasnije pridodat (sl. IV, 2).

U red česama mogu se ubrojiti još neki predmeti kao ukrašene kamene školjke gotičkog stila, za koje se ne bi moglo sa sigurnošću odrediti da li su pripadale česmama ili umivaonicima. Jedna od takvih školjki, postavljena na dve konzole, nalazi se danas u vrtu zgrade *Domus Christi* (sl. VI, 9). Na njoj su između listova izvajane tri groteskne lavlje glave čiji crtež ide jako u karikaturu. Pojava karikiranja u sitnoj plastici dosta je neobična za Dubrovnik, gde obično nema ovakvih krajnosti u vajanju oblika izuzev, upravo, kod lavljih glavica, kao na primer na umivaoniku u Suđurđu (sl. III, 1).

Druga školjka, slična prethodnoj po opštem obliku ali sa dve lavlje glave i sa grbom u sredini, uzidana je u stepenišnom prostoru Miloslavićeve kuće u *Antuninskoj ulici* (sl. VI, 4). Na žalost, crtež i reljef ovog komada skoro su potpuno istrošeni i obrisani tako da se jedva naziru likovi. Grb je potpuno nečitak.

Treći primer ovakve školjke je u tremu *Bunićeve palate* u ulici Marojice Kaboge (sl. VI, 12, 13 i 14). On ima sedam uokvirenih medaljona, postavljenih u zbijenom poretku. Osobenost ovog kasnogotičkog komada je u mešanju dva tipa medaljona i u njihovoj različitoj obradi i stilizaciji. Na jednim su izvajane jako stilizovane lavlje glave; na drugima su tela neke životinje, verovatno lasice, prikazane skoro na realistični način, koliko to dopušta mala površina medaljona. Uporedo postavljanje velike lavlje glave i malog tela

lasice unosi nesklad u proporcije ove neobične kompozicije, koja je očigledno preneti sa nekog starijeg, zasad nepoznatog objekta.^{33a}

Krune bunara

Iako više ne služe prvobitnoj nameni, krune bunara se još uvek vide u svim starim dubrovačkim kućama. One se pominju u ugovorima pod nazivom »corona puteis« kao, na primer, 1413 godine. Kruna je u stvari gornji, vidljivi deo cisterne koja može biti kopana u steni ispod zgrade, kao u mnogim kućama u gradu, ili sazidana pored zgrade (u orsanu, ispod terase) kao kod većine letnjikovaca. Cisterna, koju u Dubrovniku zovu gustijerna, pominje se u narudžbinama tokom 14. stoleća a i docnije kao 1495. godine za dubrovačkog kancelara Jeronima Sfondrati.³⁴ Cisterna u gradskoj kući je smeštena najčešće pod ulaznim prostorom i zasvedena je tufom. Ona ima posebni otvor za pristup i čišćenje kao što se vidi kod ulaznih vrata u palati Skočibuha-Bizar. U prvo vreme, za izradu ovog važnog dela kuće, uzimani su naročiti majstori, poznati pod imenom »magister a cisternis«.

Drugi majstori, vešti klesanju grbova, likova, lišća i ostalih ukrasa, radili su krune. Dubrovačke krune bunara načinjene su najčešće od monolitnog komada, a retko su sastavljene iz nekoliko delova.

Na krunama se razlikuju uopšte dva glavna oblika koji se uprošćeno mogu nazvati okrugli i prizmatični. Svaki od ovih oblika ima mnogobrojne varijante.

Kruna bunara prve grupe ima u svom gornjem delu jednu ploču četverostranog oblika koja postepeno ili naglo prelazi u približnu oblicu, zarubljenu kupu ili poluloptu. Ovakve krune najbrojnije su u 15. stoleću i među njima se najčešće vidi kupast oblik sa pločom koja je ukrašena motivom malih slepih arkada. Svaka strana ploče nosi po jednu celu i dve polovine arkadice pravilnog polukružnog izgleda. Ovakve krune vide se u ulazima kuća u ulici Od Sigurate, u ulici *Baljivinoj*, ul. *Kunićevoj* (sl. VIII, 1, 8) i drugim. Krune ovog tipa veoma su jednostavne i bez drugog ukrasa, ali se ponekad na njima nađe ispod arkadice neki uprošćeni motiv ili grb, kao na primerku u ulici *Braće Andrijića* sa Sorkočevićevim obeležjem (sl. VIII, 2). Sve ove krune ne prelaze visinu od 70 do 80 cm, a izuzetno visoke do 100 cm.³⁵

Jednu varijantu okrugle krune predstavljaju primerci čiji su ukrasni motivi ili grbovi postavljeni unutar same polukružne arkadice. Na jednoj

^{33a} Zub vremena nije poštedeo ovaj mali reljef, iako se nalazi zaklonjen u tremu palate. Pre tridesetak godina bilo je moguće razabrati i nacrtati detalje dva karakteristična medaljona, što je danas skoro nemoguće, *Živanović, Palata Bunića* (13), o. c. 73, 82.

³⁴ *Tadić, Prilozi*, o. c. 22, 23, 37, 45. *Medini, Starine dubrovačke* (27), o. c. 300. *Naši graditelji*, o. c. 59. Među prvim krunama bunara pominje se jedna koju je klesar Mihoje radio za bolnicu 1372. godine, ali ih je naravno bilo ranije. Protomastor crkve sv. Vlaha, Mihailo Petrović obećava pored ostalog Nikoli Menčetiću jednu krunu 1376. godine, a jedan drugi »protomagister Sancti Blasij«, ranije pominjani Johannes de Vienna iz Francuske, izvozi u Zadar, pored ostalih predmeta, jednu krunu bunara 1382. godine, *Prvi graditelji* (2), o. c. 32, 79. *Fisković, Zadarski majstori* (bel. 6), o. c. 407.

³⁵ *Fisković, Naši graditelji*, o. c. 50, 74. *Deroko, Srednjovekovni gradovi* (bel. 11), op. cit. 46. *Vuković i Živanović, Jedna renesansna palata* (bel. 11), op. c. 45.

kruni u *ulici Miha Pracata* uklesan je Hristov monogram s jedne (sl. VIII, 3, 4), a Gučetićev grb s druge strane. Kruna na terasi *letnjikovca Petra Sorkočevića* u Lapadu (sl. IX, 3) i ona koja je danas sklopljena u *lođi Bunić-Koboginog* (sl. VIII, 5, 6) imaju odgovarajuće, rodovske grbove. Istog općeg izgleda je kruna bunara koja se sada nalazi u *klastru dominikanskog samostana*. Ona je, međutim, okružena sa dva stuba sa renesansnim rimsko-jonskim kapitelima iznad kojih je arhitrav i barokni fronton (sl. VIII, 9). Dominikanska kruna se naročito odlikuje svojim slepim gotičkim arkadicama sa svinutim vrhovima, za razliku od ostalih koje imaju polukružne arkadice romaničkog tipa.³⁶

Nasuprot svim ovim primerima, kod kojih oblik stabla krune stoji neodlučno između oblice i zarubljene obrnute kupe, postoje krune čiji se donji deo više ili manje približava polulopti. Ovakvi primeri vide se u dvorištu jedne kuće, u *ulici Od Domina* (sl. IX, 18), na terasi *letnjikovca Bunić-Gradić ispred kapele* (sl. VIII, 7), a naročito se to dobro zapaža na kruni u *Domus Christi* (sl. IX, 10). Slična ovima je kruna u *letnjikovcu Marini-Vekarić* na Mirinovu, koja nosi s prednje strane po celoj visini isklesani grb Bobalića (sl. VIII, 10).

Sudeći po zgradama u kojima se neke od pomenutih kruna nalaze »in situ«, one potiču iz druge polovine 15. i prve polovine 16. stoleća. Međutim, okrugli oblik ovog važnog komada nameštaja postojao je ranije a i docnije od tog odseka vremena. Zna se da su se krune bunara u Dubrovniku upotrebljavale bez prekida od 14. do 19. stoleća. Karakteristični oblik okruglih kruna došao je iz Venecije, gde ih još ima u gradu i okolini (Murano, Torcello).³⁷

Slični, zaobljeni oblik, ali bez slepih arkadica, nalazi se na nekim drugim krunama bunara u gradu. One imaju grb i sve su zavrešne odozgo lakom pločom, koja je po ivici obrađena s jednostavnim profilima. U *ulici Braće Andrijića* je kruna sa neobičnim spiralnim ukrasima ispod ploče, koji su dosta grube izrade (sl. VIII, 11), a u *Miloslavića kući*, u *ulici Antuninskoj* (sl. VIII, 12) kruna ima nedovršeni štit, okružen baroknim volutama. Neki primerci ovog oblika ukrašeni su na uglovima liščem kao na kruni sa *Gradićevim* grbom u dvorištu zgrade *Collegium Ragusinum* (sl. VIII, 13). U ulazu barokne zgrade 17. stoleća, na *uglu Place i Palmotićeve ulice*, nalazi se slična kruna (sl. VIII, 17 i 18), koja sa prednje strane nosi grb između lišća, a sa bočne strane reljefno isklesanu vazuu.³⁸

Jedna varijanta okruglih ili zaobljenih kruna ima gornju ploču sa koso zasečenim uglovima, što služi da se lakše pređe iz kvadratnog u okrugli pre-

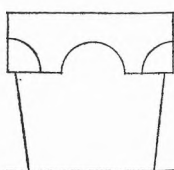
³⁶ Postavljanje krune bunara između dva stuba nalazi se često u Italiji (Sienna, San Gimignano, Pienza, Orvieto). Na jednoj staroj fotografiji benediktinskog samostana u Monte Cassinu, pre razaranja u Durgom svetskom ratu, vidi se u unutrašnjem dvorištu jedna osmerostrana kruna između kaneliranih stubova renesansno-baroknog sloga i arhitrava. Na ovom, kao i na dubrovačkom dominikanskom arhitravu, učvršćen je metalni točak preko koga je prebačen lanac za dizanje sudova s vodom, *Maurice Eschapasse, L'Architecture bénédictine en Europe*, Edition des Deux-Mondes, Paris 1963, p. 183.

³⁷ Ovakve krune bunara vide se i na nekim starim venecijanskim slikama kao na poznatoj slici Campo San Vidal i crkva Santa Maria della Carita (*National Gallery, London*), koju je početkom 18. stoleća naslikao Canaletto. Na njoj je u prvom planu predstavljeno dvorište neke klesarske radionice sa skoro dovršenom krunom ovog tipa.

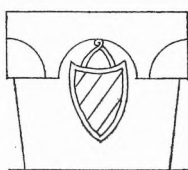
³⁸ Grb na kruni iz *Palmotićeve ulice*, sa koso položenim trakama preko uprošćenog cveta, odgovara skoro u potpunosti onom koji se nalazi na malom *letnjikovcu* u Sustjepanu, nepoznatog vlasnika, *Živanović i Vuković, Gotičko-renesansna kuća* (bel. 22), o. c. 187.

LIST VIII.

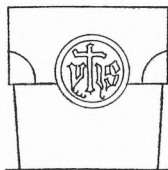
KRUNE BUNARA I.

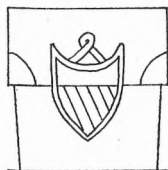
1. UL. BALJIVINA

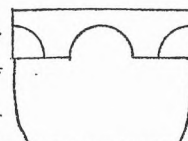
2. UL. BR. ANDRIJIĆA

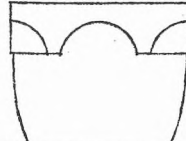
3.4. UL. MIHA PRACATOVIĆA

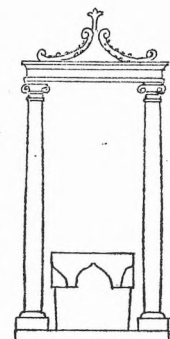
5.6. LETNJKOVAC BUNIĆ-KABOGA

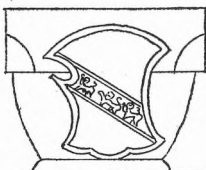
7. LETN. BUNIĆ-GRADIĆ

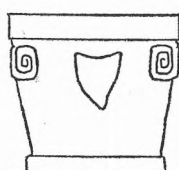
8. UL. KUNIĆEVA

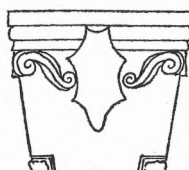
9. DOMINIKANSKI KLAUSTAR

10. LETNJKOVAC MARINI-VEKARIĆ

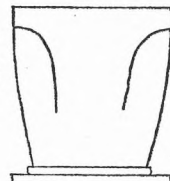
11. UL. BRAĆE ANDRIJIĆA

12. ULICA ANTUNINSKA

13. COLLEGIUM RAGUSINUM

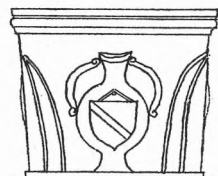
14. MRTVO ZVONO

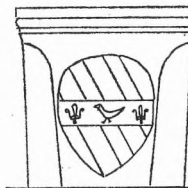
15. 16. SAMOSTAN PUNCJELA

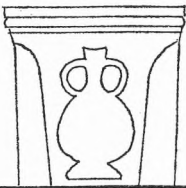
17. 18. ULICA PALMOTIĆEVA

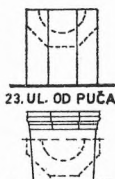
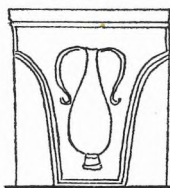
19. DANČE

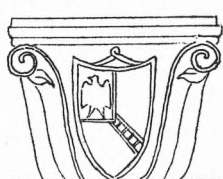
20. 21. ČINGRIJIN VRT

22. SANTA APOLLONIA VENECIJA

23. UL. OD PUČA

24. UL. POBIJANA

25. 26. STON, KUĆA BUNIĆA

sek kamenog komada. Primer jedne jednostavne ulične krune bez ikakva ukrasa, postavljene na *trgu Mrtvo zvono*, pokazuje dobro ovaj način izrade (sl. VIII, 14). Bogatije je obrađena kruna ispred crkvice na *Dančama* (sl. VIII, 19) iz 15. stoleća, gde se na posudi u plitkom reljefu nalazi grb Kabužića.³⁹

Posudu u blagom reljefu i grb Đurđevića ima isto jedna kruna u *Čingrijinom vrtu*, vrlo uprošćenih i čistih linija (sl. VIII, 20 i 21). Običaj postavljanja vaze na kruni, između dva ugaona zaseka, potiče također iz Venecije. Jedna kruna bunara sličnog oblika sa ukrasom vaze stoji u vrtu *klaustara Santa Apollonia u Veneciji*, a ima ih i na drugim mjestima (sl. VIII, 22). Ovaj romanički samostan potiče iz 12—13. stoleća, ali je kruna verovatno mlađa. U Dubrovniku se motiv vaze na kruni vidi još u Rastićevoj kući, zatim u Cavtatu i u dvorištu mljetskog samostana. U Stonu, nekad u *Bunićevoj kući*, jedna gotička kruna iz prve polovine 15. stoleća pokazuje isti reljef ali je bogatije ukrašena povijesnim listovima na uglovima. Na njoj je s prednje strane Bunićev grb sa orlom i lestvicama, a na zadnjoj je lepa reljefna vaza (sl. VIII, 25 i 26. v. takođe sl. IX, 12, 15 i 23).

Posebnu varijantu zaobljenih kruna pokazuju dva primerka na kojima preovlađuju osmerostrani oblik. On se pojavljuje na nekim drugim vrstama nameštaja iz kasnogotičkog doba kao, na primer, na kamenom stolu u lođiji Sorkočevićevog letnjikovca (sl. II, 1, 2, 5). Prva kruna, u *ulici Pobijanoj* kupastog je oblika, a pokrivena je jednostavno profilisanom kamenom pločom čija je ivica izrezana u osam pravilnih delova (sl. VIII, 24). Drugi primer nalazi se u *ulici Od puča* (sl. VIII, 23), gde je cela kruna isklesana u vidu pravilne osmerostrane prizme. Obe su čistih geometrijskih linija i, osim profila na prvoj kruni, nemaju drugih ukrasa.

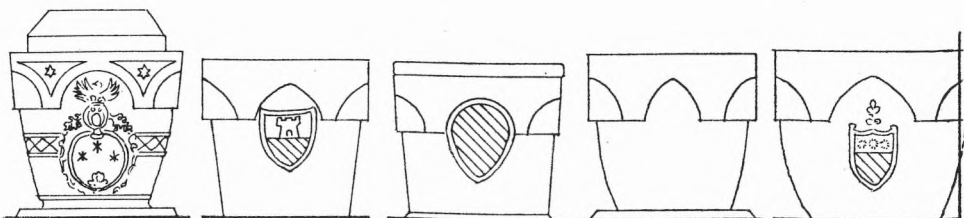
Nasuprot ovako šturim oblicima, stoji danas u *nekadašnjem samostanu puncjela* jedna kruna bunara štedro ukrašena reljefnim likovima, životinjama i biljem (sl. VIII, 15 i 16). Po tematici reljefa, izboru likova i načinu klesanja, ovaj komad kamena ostavlja veoma snažni utisak na posmatrača. Na njemu nisu poštovana pravila realističnog predstavljanja, razmere i perspektive, ali je obradom kamene materije dočarana sva maštovitost narodnih priča i mitova o legendarnim i čudesnim bićima. Po ovome bi se reklo da je kruna preneta pravo sa neke romaničke građevine. Međutim, pojedini delovi reljefa, iako su saobraženi i vešto uklopljeni u jednu anahroničnu sredinu, neoporecivo stavljaju krunu prema mišljenju C. Fiskovića, u renesansno doba, s kraja 15. ili početka 16. veka. Takav je deo krune sa dva krilata dečaka, putta, koji drže venac lišća i voća. U vencu je štit renesansnog oblika sa grbom vlasteoske porodice Klascića(?) na kome su prikazani uspravno postavljene mlad mesec, krst i zvezda.⁴⁰

³⁹ U knjizi *Diversa Notariae* nalazi se jedan podatak, koji donosi *Fisković, Naši graditelji*, o. c. 62, po kome je korčulanski klesar Rožanović klesao 1504. godine Marinu Radinčiću dve krune po ugledu na onu s bunara na *Dančama*. Moguće je da je to upravo ova kruna ispred crkve koja je služila kao ugled. Sličnih kruna ima u Veneciji kao na primer na *Campo S. Provolo*.

⁴⁰ Ova velika kruna je bila ranije u *Čingrijinom vrtu*, *Fisković, Prvi graditelji*, o. c. 137, bel. 715. U letnjikovcu Kl. Gučetić-Zbuteg postoji na terasi, iznad orsana, jedna kruna na kojoj je isklesan slični Klascićev grb, ali sa nekim razlikama. Na ovoj kruni je prvo zvezda sa osam krakova, u sredini je ljiljanov cvet i na kraju mlad mesec. Sličnost između dva grba je očigledna, a male izmene su u Dubrovniku uobičajena pojava, ako što je to na primerima pokazao *Kesterčanek, Nekoliko arhivskih podataka* (bel. 11), o. c. 87.

LIST IX.

KRUNE BUNARA II.

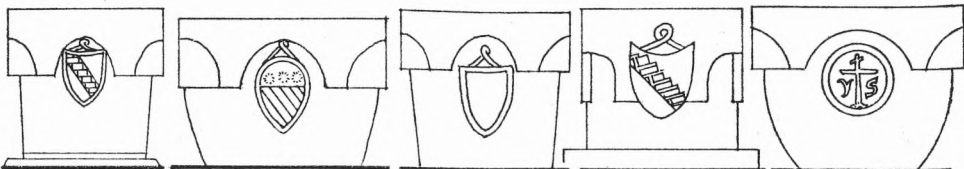
1. UL. ŠIROKA

2. UL. PRIJEKO

3. LETNJ. PSORKOČEVIĆA

4. LETNJ. GUNDULIĆ-RAŠICA

5. PALATA RANJINA

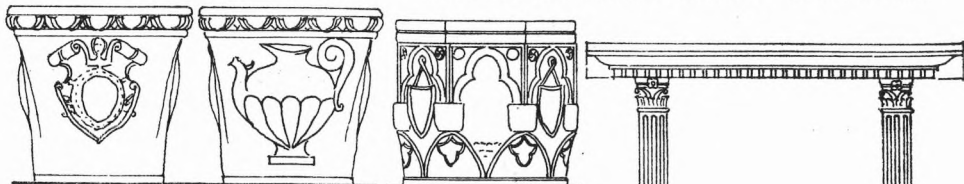
6. LETNJ. GRADIĆ

7. MOKOŠICA NA MORU

8. UL. PETILOVRIJENCI

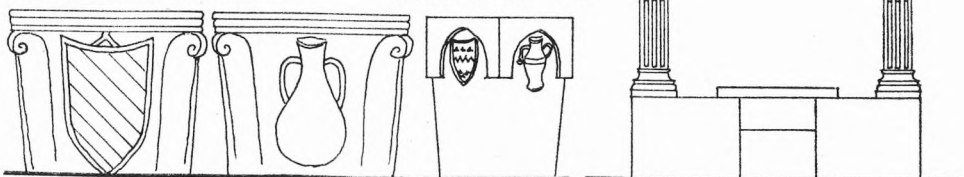
9. DOMINIK. SAMOSTAN

10. DOMUS CHRISTI

11. 12. UL. MIHA PRACATOVIĆA

13. LETNJ. GUNDULIĆ-RAŠICA

14. 15. ULICA POBIJANA

16. PALATA BUNIĆ
POLJANA N. BUNIĆA

17. FRANJEVAČKI SAMOSTAN, ROŽAT

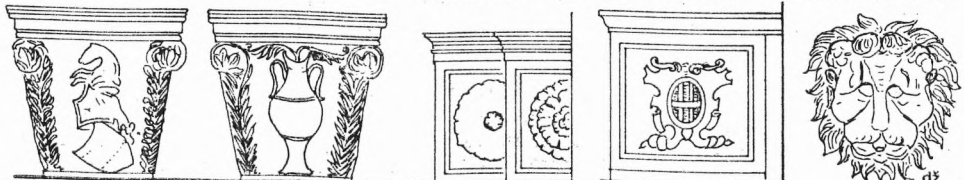
18. UL. OD DOMINA

19. UL. PRIJEKO

20. UL. STAJEVA

21. UL. OD PUČA

22. PLACA (GUČEVIĆ)

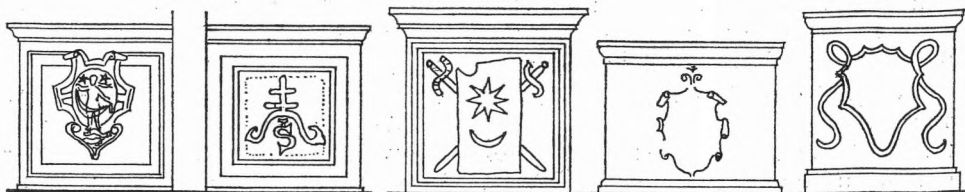
23. ULICA SARA KINA

24. PALATA J. GUNDULIĆ

25. PALATA FRANO GUNDULIĆ

26. LETNJ. PSORKOČEVIĆ
POJEDINOST

LIST X. KRUNE BUNARA III.

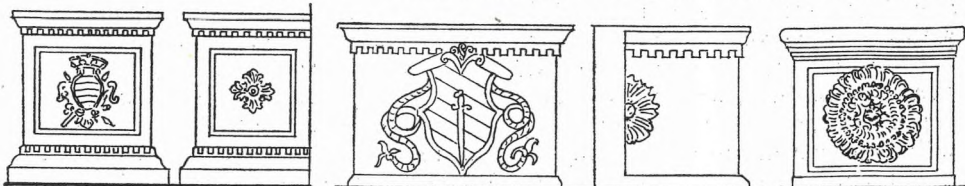

1.2. PALATA SKOČIBUHA - BIZAR

3. GOSTIONA SLAVICA

4. LETNJ. BUNIĆ-GRADIĆ

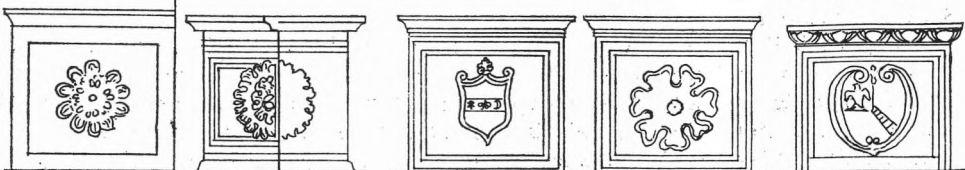
5. UL. BALJIVINA

6. 7. CRKVA SV. SPASA

8. 9. LETNJI KOVAC GUČETIĆ-VODNICA-SOMBORSKI

10. POLJANA NIK. BUNIĆA

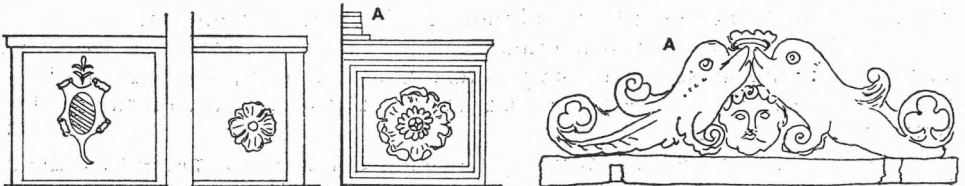

11. ULICA ŠIROKA

12. LETNJI KOVAC STAJ

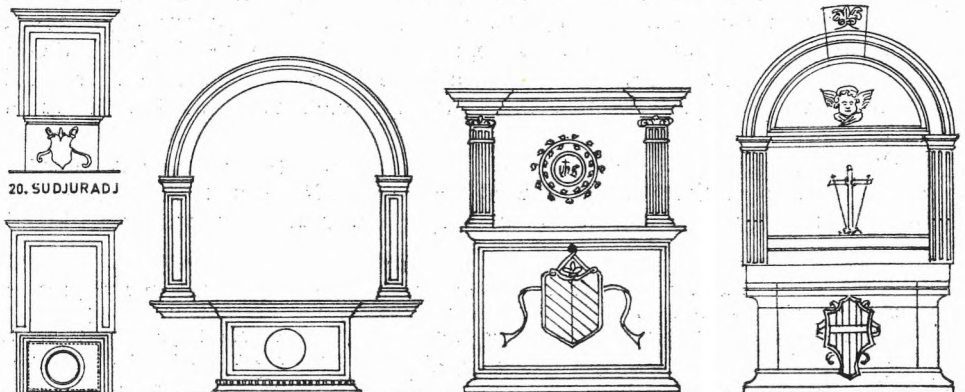
13. 14. LETNJI KOVAC KL. GUČETIĆ-ZBUTEGA

15. PALATA BUNIĆ
UL. M. KABOGE

16. 17. PALATA SORKOČEVIĆ, UL. ZUZORINA

18. 19. ULICA PRIJEKO, KRUNA I POJEDINOST POZADJA

20. SUDJURADJ

22. LETNJI KOVAC BUNIĆ-GRADIĆ

23. LETNJI KOVAC P. SORKOČEVIĆA

24. LETNJI KOVAC GUNDULIĆ

Kompozicija krilatih dečaka sa vencem i grbom opštepoznata je u umetnosti renesanse i često se upotrebljava u Dubrovniku. Ona se može unekoliko uporediti sa velikim grbom u sredini pročelja barokne palate Bunića u ulici Marojice Kaboge, i sa jednom lunetom naknadno uzidanom u dvorištu Collegium Ragusinum.⁴¹ Inače još se vidi na ranije opisanom umivaoniku u palati Ranjina i na Vratima od Pila, gde su putti prikazani u ležećem položaju.

»Klascićeva« kruna ima visinu od oko 96 cm a gornji deo, četverostranog oblika, meri približno 106×106 cm. Ploča, ukrašena po ivici jednostavnim motivom listova, postepeno prelazi iz četvornog u okrugli presek. Figure i likovi nastavljaju se bez prekida oko krune i povezuju se međusobno reljefno izrađenim raznolikim biljem gotičkih odlika. Figure fauna (satira ili šumskog čoveka) i ostalih životinja imaju preteći, zastrašujući izgled sa očiglednom namerom da uplivišu na maštu posmatrača. Neke od životinja imaju prirodni izgled, mada im se ne može uvek lako odrediti vrsta. Druge su fantastičnog oblika, mešajući zajedno glave, grive, prednje i zadnje šape, krila i repove stvarnih i izmišljenih vrsta. Jedino se krilati dečaci u tom pogledu odlikuju svojim smirenim, blagim izrazom i u tome potpuno odudaraju od krilatog zmaja iznad koga su postavljeni. O kruni je opširno pisao C. Fisković, Romanički Bestierij na renesansnom bunaru u Dubrovniku, Starinar, N. S. knjiga XX. Beograd 1969.

Pojava krilatih zmajeva ili himera nije u Dubrovniku izuzetna. Zmajevi se vide u gotičko i prelazno doba kao ukrasi na pročeljima nekih, naročito manjih zgrada, u skromnijem izgledu i uporedo sa maskeronima. Krilati zmajevi razapljenih čeljusti, oštih kandži, s repovima morskih nemani isklesani su simetrično sa obe strane lunete na portalu jedne kuće u ulici Boškovićevoj. U predelu Kaštela u Smokvinoj ulici br. 11, uzidan je jedan odlomak koji predstavlja sličnu krilatu neman. Po istančanom načinu klesanja i po izrazitom smislu za dekorativnu obradu, ovaj gotički kameni odlomak može se uvrstiti u red najlepših primeraka sitne plastike u Dubrovniku. Još jedan primer zmaja nalazi se u ulaznom prostoru barokne kuće u ulici Prijeko blizu samostana Male braće, gde je isklesan na malom medaljonu i postavljen kao potporna konzola svoda.

Iako u dekorativno obradi mnogo skromnija, može se donekle sa velikom Klascićevom krunom donekle uporediti jedna kasnogotička kruna sa *Lastova*. Ona je bila verovatno u kući poznatog dubrovačkog tiskara Dobre Dobričevića i ima, pored listova u uglovima, dva putta koji pridržavaju grb sa reljefnom lozom i Dobričevićev monogram BB (Bonino de Boninis). Figure dečaka su neuko i nespretno izvajane, ali ova kruna, danas polomljena, očigledno pokazuje da je i dubrovačka provincija želela da se uzdigne na umetničkom polju.⁴²

Druga važna grupa dubrovačkih kruna bunara, podjednako rasprostranjena u gradu i okolini, ima oblik pravilne prizme. Njen opšti izgled je veoma jednostavan, a izrazito renesansno obeležje postignuto je blagodareći klasič-

⁴¹ Živanović, *Palata Bunića* (bel. 13), op. cit. 73. Ima još drugih sličnih primera ali na njima su nagi putti zamenjeni odevenim anđelima a pored grba se pojavljuju i Hristov monogram IHS, kao na velikom renesansnom medaljonu u dvorištu Divone ili, u barokno doba, na ulazu u Collegium Ragusinum i na luneti Isusovićeve palate, koja je sada uzidana na jednoj kući u Palmotićevoj ulici.

⁴² Cvito Fisković, *Lastovski spomenici*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 16, Split 1966, p. 117 i fotografija br. 10.

nom gornjem vencu i stopi. Datiranje zgradâ u kojima se nalaze krune ove vrste potvrđuje njihovo renesansno poreklo s kraja 15. i tokom celog 16. stoeća. Slični oblici se nastavljaju i u kasnijem, baroknom periodu.

Kruna bunara renesansne *palate Skočibuha-Bizar* u Rastićevoj ulici (sl. X, 1, 2), građene oko 1500. godine, nosi sva karakteristična obeležja ove vrste prizmatičnih kruna. Smeštena je pored stepenica, u malom ulazu palate. Prednja strana pravougaonog oblika, ukrašena je jednostavnim profilom koji teče po ivici ploče, oko grba. Na štitu renesansnog oblika isklesana je naga ženska figura dobre Fortune u moru, raspeltene kose na vetru, držeći rašireni veo umesto jedra. Fortuna stoji na delfinu i morskom talasu, okružena sa obe strane po jednom zvezdom. Svi ovi elementi podsećaju na more i plovidbu, koji su bili izvori bogatstva pučanske porodice Skočibuha.

Skromni jednostavni ukras i isticanje porodičnog grba, koji za uzima skoro celu prednju ploču, glavne su odlike još nekih kruna. Slična je ona u *palati Frana Gundulića* (sl. IX, 25), u ulici Nikole Božidarevića, čiji je grb ponovljen na zasvedenim ulaznim portalima. Jedna kruna na Boninovu, u gostioni *kina Slavica* (sl. X, 3) ima ukrštene mačeve i štit na kome su zvezda i polumesec. Drugi primeri, kao onaj u *letnjikovcu Bunić-Gradić* (sl. X, 4) ili u *ulici Baljivinoj* (sl. VI, 5) na kojem se vide barokni uticaji, nose isklesane štitove, ali bez grba. Sve ove krune imaju profilisanu gornju ploču i razlikuju se samo u pojedinostima ukrasa.

Po istom uzoru načinjena je kruna bunara naslonjena na zapadni zid *crkve sv. Spasa* (sl. X, 6 i 7), verovatno moderna kopija nekog starijeg, oštećenog komada. Postojeći primerak ima sve odlike četverostranih kruna, ali i neke posebne ukrase. Stablo krune je uokvireno s gornje i s donje strane zupčastim nizom, na koji se nadovezuju profilisani venac i stopa. Na prednjoj strani isklesan je grb Republike a na bočnim stranama po jedan stilizovani cvet. Iako se u izvornost ove krune može ozbiljno pasumnjati, dve pojedinosti njenog oblika potiču da se bolje ispita. Na Andrijićevom portalu iste crkve sv. Spasa iz 1520. godine nalaze se, ispod stubova portala, dva postamenta koji skoro potpuno ponavljaju oblik krune sa vencem, pločom, zupčastim nizom i stopom.⁴³ Postoji međutim, jedna kruna u *letnjikovcu Gučetić-Somborski u Mokošici* (sl. X, 8 i 9) sa stilizovanim grbom Crijevića, na kojoj se takođe, ali samo s gornje strane, pojavljuje zupčasti niz. Ovaj ukras je obilato upotrebljavao Petar Andrijić početkom 16. stoeća na pomenutoj crkvi sv. Spasa, na Divoni ili na ranije opisanom umivaoniku u *palati Ranjina*. Pored Andrijića, motiv zupčastog niza primenjivali su mnogi poznati i nepoznati klesari po celoj teritoriji Republike, tako da se nalazi i na jednoj renesansnoj kruni iz 16. stoeća na *Lastovu*.⁴⁴

⁴³ Na postamentu portala isklesana su sa obe strane, u veoma blagom i plitkom reljefu, dve glavice putta koje su danas skoro potpuno izlizane i jedva se naziru. Veoma je neobična proporcija ovih glavica pri tome na »zoom« savremenih fotografskih portreta.

⁴⁴ *Fisković, Ljetnikovac Lucića* (3), op. cit. donosi fotografiju i crteže jedne renesansne krune iz 16. stoeća u vrtu letnjikovca Lucić. Ova četverostrana kruna, ukrašena zupčastim nizom, sa dva različita grba Lucića i Gazarevića i sa dve sirene s ribljim repovima i delfinima, po mnogome je slična dubrovačkim primerima. Njena visina je oko 85 cm a u osnovi iznosi oko 130 × 130 cm. Kruna sa Lastova, čiju fotografiju donosi *Fisković, Lastovski spomenici* (bel. 42), o. c. br. 11, ima pored grba uklesan cvet. Jedna kasnogotička kruna u lokrumskom samostanu nosi sa tri strane po jedan grb vlastele Đorđića, koji su na taj način hteli da istaknu učinjeni poklon, *Fisković, Lokrumski spomenici* (bel. 25), o. c. 55.

Kruna sa Gučetić-Somborski letnjikovca dobro se povezuje i sa jednim drugim nizom kamenih kruna u Dubrovniku. Njihova glavna zajednička crta je prisustvo velikog ukrasa u vidu cveta na prednjoj ili bočnoj strani kamene prizme. Sve one pripadaju renesansnom i baroknom dobu. Neke su ukrašene samo cvetom kao kruna u kući na *Poljani Nikolice Bunića* (sl. X, 10) ili barokna kruna u *Širokoj ulici* (sl. X, 11). Kada je kruna naslonjena na zid pojavljuju se na bočnim stranama polucvetovi, kao u *letnjikovcima Staj* (sl. X, 12) i *Gučetić-Somborski* (sl. X, 9). Drugi primeri kruna sa grbom i cvetovima vide se u *letnjikovcu Gučetić-Zbutega* (sl. X, 13 i 14) i na *Sorkočevićevoj palati* u Zuzorinoj ulici, u gradu (sl. X, 16 i 17).

U ulazu jedne barokne kuće na kraju *ulice Prijeko* nalazi se jako oštećena i napukla kruna (sl. X, 18 i 19). Ona je poput ostalih ukrašena velikim cvetom, a nad njom je postavljena zanimljiva kompozicija s dva delfina koji drže malu plemićku krunu. Peraje delfina su stilizovane u vidu volute sa završetkom nalik na trolist, a između delfina proviruje ljudska glava. Koliko je poznato, ovakvih primera kruna nema u Dubrovniku i, ako se pokaže da grupa delfina zaista pripada izvornoj kruni bunara, bio bi to jedinstven slučaj ukrašavanja ovog komada nameštaja, vredan daljeg ispitivanja.

Dva primera četverostranih kruna sličnih prehodnim po opštem izgledu, ali sa razlikama u ukrasnim motivima, dopuniće poznavanje ovog nameštaja. Na kruni u tremu *palate Bunića* u ulici M. Kaboge, vidi se poznati Bunićev grb, iznad koga je venac sa ovulusom ili jajastim štapom. Do sada nije poznata upotreba ovulusa na drugim krunama osim na onoj Bunićevoj (sl. X, 15) i na još jednoj u ulici Miha Pracatovića (sl. X, 11, 12).^{44a}

U ulici *Od puča* postoji u ulazu jedna sasvim neobična, barokna kruna na kojoj celu površinu prednje ploče pokriva velika lavlja glava. Na njoj je zanimljiva mala zavjesa ili zastor isklesan nad očima lava, što verovatno treba da podseti na neku legendu ili basnu, poznatu u doba kada je kruna izdelana, a koja je danas pala u zaborav (sl. IX, 21).

Sve dosada pregledane krune bunara, kako okrugle tako i četverostrane, jednostavnog su oblika i razlikuju se međusobno samo ukrasima i nekim pojedinostima, sledeći stilski razvoj. Međutim, pored ovih, ima kruna koje su složenog sastava, načinjene od dva ili više delova. One se danas nalaze isključivo u letnjikovcima i sve su prislonjene uz zidove.

Dva primera ovakvih kruna nalaze se u *Sudurdu* (sl. X, 20 i 21). Kamene prizme nadvišene su profilisanim okvirima sa nastrešnicom, slično obliku vrata. Povezivanje gornjeg i donjeg dela krune, koji imaju različite stilske odlike, nije učinjeno na zadovoljavajući način tako da obe krune ostavljaju utisak naknadnog dodavanja nesrodnih elemenata. Ukrašene su na slični način, jedna sa štitom, druga sa zupčastim okvirom oko reljefno isklesanog kruga.

Renesansna kruna bunara u lođi *letnjikovca Petra Sorkočevića* načinjena je po istom principu, ali sa više veštine i ukusa (sl. X, 23). Ona se nalazi neposredno pored ranije opisanog umivaonika (sl. II, 10) sa kojim ima neke

^{44a} V. položaj krune u tremu palate na preseku in *Živanović, Palata Bunića* (13), o. c. 78 i 82. Poznati Petar Andrijić klesao je prema svom modelu 1535. godine jednu krunu sa grbovima Bunićeva roda za neku palatu Miha Bunića, a tri godine kasnije zidao je kapelu letnjikovca u Batahovini za decu tada već preminulog Miha. Letnjikovac je docnije prešao u ruke Kabužića, *Naši graditelji* (2), o. c. 155, 156.

zajedničke crte kao kanelirane pilastre i kapitele, koji su u stvari naglašeni krajevi profilisanog venca. Oba komada Sorkočevićeve lođije pokazuju jedinstvo arhitektonske zamisli i crteža, ali na sreću ne idu u slepo oponašanje jedan drugog. Međutim, potrebno je naglasiti da dekorativna obrada krune znatno zaostaje za njenim arhitektonskim oblikom, što se dobro vidi na upotrebljenim ukrasnim motivima. Crtež jako uprošćenog Sorkočevićevog grba sam po sebi nije izrazit i zanimljiv u umetničkom pogledu. S druge strane, neobični samovrsni venac sa Hristovim monogramom i razbacanim listovima, ne odlikuje se nimalo osobitim plastičnim izrazom. Ove kritičke primedbe odnose se na dekorativnu obradu i ne umanjuju skladne arhitektonske oblike Sorkočevićeve krune, koja na bočnim stranama ima po jednu lavlju glavu. Ove glave se po crtežu i obradi razlikuju od svih ostalih u Dubrovniku (sl. IX, 26).

Na velikim krunama gruških letnjikovaca Gundulićevog i Bunić-Gradićevog, dolaze do izražaja druge odlike. Obe su u renesansnom stilu i isklisane su verovatno u isto doba kada i sami letnjikovci, približno od dvadesetih do pedesetih godina 16. stoleća. Iako su sličnog opšteg izgleda sa profilisanom arhivoltom u vrhu, one se znatno razlikuju po stepenu dekorativne obrade. Starija, *Gundulićeva kruna* (sl. X, 24), složenijim crtežom i obilatim dekorativnim motivima i simbolima (glava krilatog anđela, krst, grb) predstavlja vrhunac razvoja jednog oblika i početak njegovog opadanja. Naprotiv, mlađa *Bunić-Gradićeva kruna* (sl. X, 22) povezuje se više sa prvim umivaonicima sličnog tipa po jednostavnosti crteža i umerenosti svojih linija.

Mnogobrojne krune bunara koje su se očuvale do dosadašnjih dana, krase i oplemenjuju kao dragulji unutrašnje i spoljne prostore dubrovačkih kuća i letnjikovaca. Veći broj kruna propao je od zuba vremena ili je polomljen. Na žalost, ima i primera neodgovornog uništavanja ovog lepog i korisnog komada nameštaja kao što se dogodilo u letnjikovcu Gradić u Dubrovačkoj Rijeci, gde je jedna kruna zatrpana u betonu.

Kamini i ognjišta

Nije poznato kako je tačno izgledalo primitivno ognjište u prvim gradskim kućama načinjenim od drveta. Svakako je bilo ozidano od kamena, što ipak nije sprečilo mnoge požare koji su povremeno zahvatali i uništavali čitave delove drvenog grada. Podizanje drvenih kuća zabranjuje se u Dubrovniku počev od 13. stoleća, ali se njihovo građenje nasatvilo još uvek tokom 14. i početkom 15. stoleća. U prvim kamenim kućama ognjište je bilo otvoreno, postavljeno u udubljenju zida, ispod dimnjaka. Prvo poboljšanje učinjeno je u tom pogledu kada je ognjište ozidano, stavljeno na kameno podnožje i snabdeveno krovom ili napom za odvođenje gasova. Ovakvo ognjište, postavljeno u kuhinji, bilo je dugo jedini izvor toplote u skromnijim kućama, a vidi se i danas u mnogim potkrovljima starih kuća. U jednoj kući, u *ulici Od Kaštela br. 36*, postavljena su uporedo, jedno pored drugog, dva ognjišta. Njihova zajednička napa oslanja se na dve grubo otesane kamene konzole, ukleštene u zid (sl. XI, 2). Takvo ognjište s napom imao je takođe, u kuhinji na spratu, letnjikovac nepoznatih vlasnika u Sustjepanu. Postoje i neki drugi oblici kao u potkrovlju jedne kuće u *ulici N. Božidarevića* gde, pored obič-

nog ognjišta za kuhinju, stoji sagrađena krušna, hlebna peć (sl. XI, 1). Peći i ognjišta ove vrste su danas potpuno izvan upotrebe.

Napa (nappa) za sakupljanje gasova bila je načinjena od drveta i opeke, a opeka je takođe služila za oblaganje ognjišta. Iznad ognjišta se zidao svod sa dimnjakom, kao što se navodi u jednom ugovoru iz 1424. godine u kome se klesar Klapčić obavezuje Nikoli Crijeviću.

U 15. i 16. stoleću uveliko se grade kamini (caminus) u raznim prostorijama kuće, a najčešće u glavnoj dvorani gde su bili naročito ukrašeni. Radivoje Bogosalić kleše 1486. godine svakako jedan od najlepših kamina toga doba. Na njemu su bila dva anđela koji drže grb naručioca u renesansnom vencu, a to odgovara shemi koja se upotrebljavala na umivaonicima, krunama bunara i nekim drugim komadima nameštaja. Korčulanski majstor Ludovik Maravić obećava 1539. godine Klementu Gučetiću izradu jednog kamina po firentinskom uzoru (ala firentina), o kome se danas ne zna ništa iscrpnije. Maravić je radio inače te iste godine velike niše, koje i danas postoje u dominikanskoj crkvi.⁴⁵

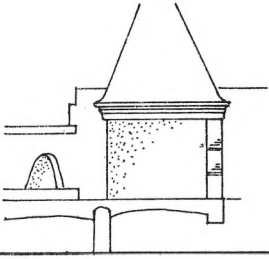
U Dubrovniku se nije sačuvalo mnogo starih kamina; o njima se ponešto saznaje iz razmerno brojnih ugovora koji na žalost ne daju njihov izgled. Među klesarima koji su radili kamine nalaze se i ovog puta imena Andrijića, Petrovića, Bogosalića i drugih, imena poznata po drugim, izvrsnim arhitektonskim i dekorativnim radovima. Iz ugovora se saznaju mere kamina, kao u jednom ugovoru iz 1503. godine u kome se »Petrus Marci Andrijch« obavezuje Mihaelu Albertisu da mu izradi »unam caminatam cum arma«. Ovaj kamin, ukrašen lavljim glavicama i zupčastim nizom, bio je po ugovoru širine 3 i visine 2 ¹/₃ lakta (oko 153 sa 119 cm), a odstojavao je od zida 1 ¹/₂ lakat (oko 77 cm). U to vreme, početkom 16. stoleća, nalaze se u ugovorima primeri gde se istovremeno naručuju za jednu kuću po dva kamina, kao što je to bilo 1494. ili 1520. godine. Izuzetno, Klement Vlaha Gučetić naručuje 1575. godine korčulanskom klesaru Jakovu Pavloviću četiri kamina za svoj letnjikovac u Dubrovačkoj Rijeci.⁴⁶

Kamini su veoma povoljni za ukrašavanje ne samo svojim oblikom, već i položajem koji zauzimaju u dvorani. Ranije je pomenut kamin klesan 1486. godine, koji je bio ukrašen anđelima. Pored lavljih glavica, omiljeni ukrasi bili su takođe zupčasti nizovi, razni stubići, venci, iskićene konzole i naročito grbovi. U prvo vreme, kada su kamini imali nastrešnicu sa krovom, grb se postavljao u sredini grede koja se oslanjala na jake konzole i držala kosi krov. Docije, kada je napa napuštena, kamin odstoja od zida a grb se postavlja na arhitravnoj gredi. Nekoliko ovakvih kamina renesansnog stila sa-

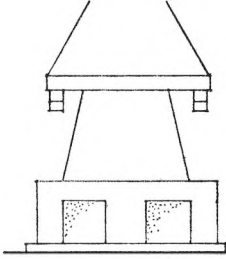
⁴⁵ Tadić, *Prilozi* (3), o. c. 12. *Naši graditelji*, o. c. 16, 55, 68, 127. *Cvito Fisković, Maravićeve arkadne niše u Dubrovniku*, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 10, Split 1956, p. 179. *Korčulanski majstori*, (bel. 23), o. c. 24, 25. U rodu Gučetića pojavljuje se često ime Klement Antona Gučetića, koji se pominje kao tutor 1535. godine. Treba ga razlikovati od Klementa Vlaha Gučetića, koji je oko 35 godina kasnije gradio poznati letnjikovac (1575—81), nazvan još Gučetić Lazarević-Zbutega po poznijim vlasnicima, *Kesterčanek, Nekoliko podataka* (bel. 11), o. c. 84.

⁴⁶ Između ostalih, pominju se 1441. i 1443. godine Đuka Utišenović i Radonja Grubačević koj irade kamin u Dvoru, 1477. godine Marko i Blaž Andrijić za palatu Sorkočevića, 1494. godine klesari Karlići za Ivana Gučetića, 1498. Leonard Petrović za Nika Tudizića, 1520. Frano Pavlović za Gučetiće i drugi, *Fisković, Primorski umjetnici* (bel. 29), o. c. 20, *Naši graditelji*, o. c. 61, 79, 131, 147, *Letnjikovac Lucića* (3), o. c. 228, *Kesterčanek, Nekoliko arhiv. podataka* (11), o. c. 89.

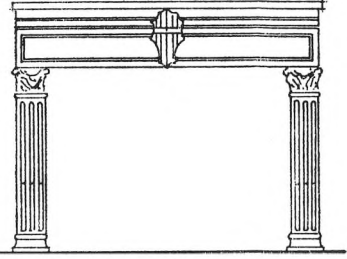
LIST XI. KAMINI I OGNJIŠTA

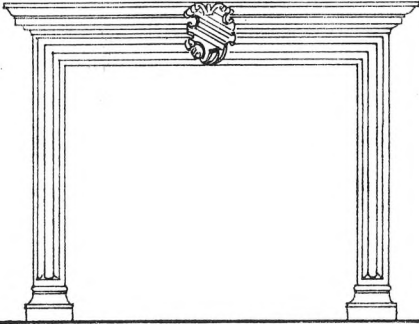
1. UL. NIKOLE BOŽIDAREVIĆA

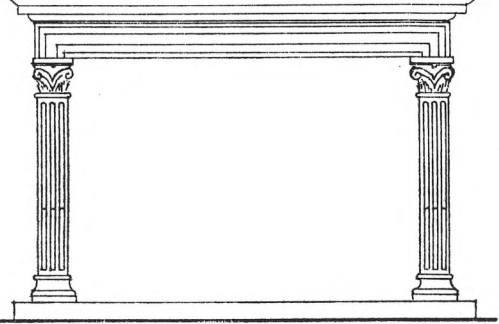
2. ULICA OD KAŠTELA

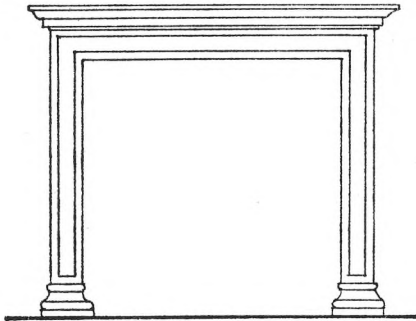
3. LETNJKOVAC GUNDULIĆ

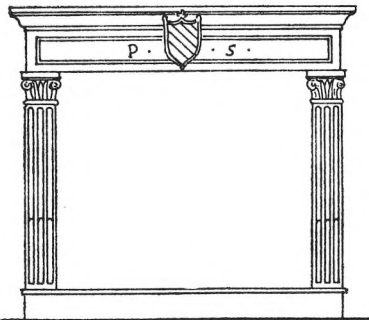
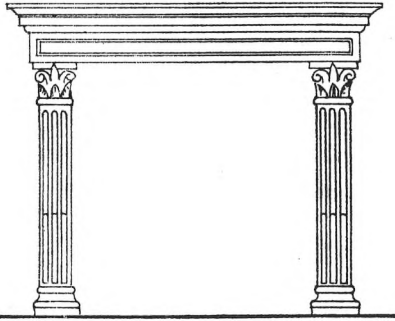
4. LETNJKOVAC SORKOČEVIĆ-SKALA

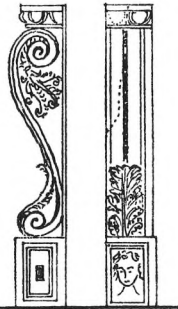
5. LETNJKOVAC KL. GUČE TIĆ - ZBUTE GA

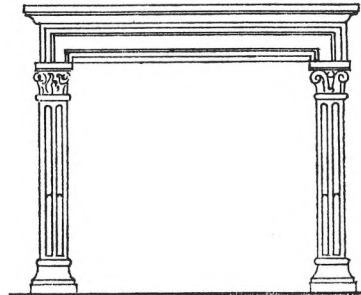
6.7. LETNJKOVAC KL. GUČE TIĆ - ZBUTE GA

8. LETNJKOVAC PETRA SORKOČEVIĆA

OSTACI CRIJEVIĆEVA KAMINA,
9. LETNJKOVAC GUNDULIĆ

10. LETNJKOVAC ZAMANJIĆ

čuvalo se u letnjikovcima. Najprostiji njihov oblik je onaj koji liči na gornji deo portala ili vrata, slično kako su bili načinjeni umivaonici poslednjeg perioda (v. supra). Na kaminu su profilisani pragovi ili dovratnici sa stopama i nadvratnik sa vencem, kao što je načinjen jedan od tri postojeća kamina *letnjikovca Gučetić-Zbuteg* koje je klesao Jakov Pavlović (sl. VII, 6) i onaj u *letnjikovcu Sorkočević-Skala* (sl. XI, 7).

Druga dva kamina u *Gučetićevom letnjikovcu* (sl. XI, 5 i 7) bogatije su ukrašeni. Jednostavni profil koji obično ide oko otvora, zamenjen je na ovim primerima fino isklesanim kanelurama na pilastrima koji se s jedne strane oslanjaju na stope, a sa gornje strane preko uprošćenih kompozitnih kapitela drže arhitravnu gredu sa vencem. Sličan ovima je kamin, naknadno uzidan u dvorani na spratu malog *letnjikovca Zamanjića* u Rijeci (sl. XI, 10). Na njemu se, i pored izmenjenih proporcija, u stvari ponavlja osnovni crtež velikog Gučetićevog kamina. Po ovome bi se moglo zaključiti da je to možda četvrti kamin koji je Klement Gučetić naručio klesaru Pavloviću, kako je ranije rečeno. Treba, na kraju, naglasiti da nijedan od ovih kamina nije ukrašen grbom a za to svakako postoji neki razlog i objašnjenje. Zanimljivo je da Zamanjićev kamin, ukoliko se on stvarno tako može nazvati, ima dva različita kapitela, verovatno kao posledica pucanja kamena prilikom premeštanja i ugrađivanja novog kapitela.

Među sačuvanim kaminima, naročito se ističe onaj u dvorani *letnjikovca Petra Sorkočevića*, iz početka 16. stoleća (sl. XI, 8). Njegova arhitravna greda, obrađena veoma jednostavno, deluje kao posebni deo kompozicije. Ona više nema ničeg zajedničkog sa oblikom nadvratnika i portala uopšte. Oko grba isklesani su Petrovi inicijali P. S. na sličan način kao što je urađeno na drugim delovima ove zgrade. Na Sorkočevićevom kaminu zapaža se da pilastri nemaju posebnih stopa, već se neposredno oslanjaju na kamenu ploču.

Kamin u *Gundulićevom gruškom letnjikovcu* iz početka 16. stoleća (sl. XI, 3) predstavlja jednu varijantu prethodnog. Dobro je klesan, ali u svom današnjem izgledu pokazuje izvesne nedostatke u proporcijama glavnih elemenata. Oni se naročito vide u gornjem delu kamina gde je moćni arhitrav okružen sa gornje strane neznatnim vencem, a sa donje počiva na neđovoljno dimenzioniranim osloncima. Grb, u sredini, optički olakšava ovu kompoziciju koja bi inače delovala dosta teško.⁴⁷ Nažalost jedan od najljepših kamina onaj u Gundulićevu gruškom letnjikovcu je razbijen. Fragmente objavio C. Fisković (o. c. o kaminima 4, str. 60, 61), među kojima i onaj s grbom Crijevića. Da je i u selima bilo raskošnih kamina, pokazuje onaj u Orebiću iz 16. st. (C. Fisković, o. c. O starim kaminima, str. 51—54).

⁴⁷ Letnjikovac Skočibuha-Bonda pretrpeo je znatne preinake i popravke. U jednoj od prizemnih prostorija nalazi se neki reljefno ukrašeni kameni delovi, kojima nisam mogao slobodno pristupiti. Ovaj reljef većih dimenzija predstavlja jedan bogato ukrašeni kamin koji je nacrtan u osnovi prizemlja u *Ivan Zdravković, Dubrovački dvorci* (bel. 22), op. cit. Na reljefu se vide dva kanelirana stuba sa kapitelima i profilom ovulusa, a između njih je medaljon sa suncem i ljudskim likom u središtu (sl. VII, 9).

Drugi kameni predmeti

Pored opisanih predmeta, koji se opravdano nazivaju kamenim nameštajem, postoje u dubrovačkoj arhitekturi i neki drugi. Oni nemaju pravu funkciju i ne odgovaraju *stricto sensu* definiciji nameštaja, ali mu se mogu ipak pridružiti. Ovi kameni predmeti su najčešće posredno povezani s nameštajem ili su mu veoma bliski po načinu upotrebe i po obliku.

Točak je jedan od ovakvih ukrasnih predmeta, isklesanih u kamenu i koji se vide u velikom broju kao sastavni deo umivaonika i česama. Točak ima višestruku namenu; postavljen je na zidu tako da služi kao izliv vode na česmama, kao preliv suvišne vode na cisternama ili za odvod kišnice sa krova na ulicu. Na žalost, kameni točak je redovno jako oštećen, polomljen ili konačno uništen zbog stalnog dodira sa vodom i njenom razornom moći, kao i zbog svog položaja blizu pločnika ulice, gde je izložen udarima.

Oblici točka veoma su raznovrsni — od malog i jednostavnog okruglog otvora (*ul. Prijeki* sl. XII, 4; *palata Gundulić-Staj* sl. XII, 5) do velikog, bogato isklesanog reljefa koji se može uvrstiti u vredna ostvarenja sitne plastike na zgradama (*ul. Antuninska* sl. XII, 8; *ul. Boškovićeva* sl. XII, 17).

Kao ostali kameni komadi nameštaja, točak prati opšti stilski razvoj. U Dubrovniku, gde se očuvalo veoma malo romaničkih ostataka, teško je na privatnim kućama prepoznati točak iz ovog perioda. Primeri iz *Splita* (sl. XII, 2 i 3) mogu pomoći da se dobije približna slika o njihovom izgledu, ali ne treba zaboraviti da su stilske značajke dubrovačke arhitekture često jako udaljene od onih u ostalim primorskim gradovima. Veliki točak u podnožju franjevačke crkve na *Placi* ima romaničko obeležje, ali zbog oštećenja pokazuje bledu predstavu svog prvobitnog stanja (sl. XII, 1).

Brojniji su primeri iz gotičkog doba, iako se oni iz istih razloga s teškoćom mogu razlikovati od docijnjih. Na mnogima od njih su isklesane glave maštovitih bića i životinja, morskih božanstava i nemani, iz čijih se ustiju i čeljusti izliva voda česama i prepunih cisterni (*ul. Antuninska* sl. XII, 7; *Divona* sl. XII, 27). Na nekim renesansnim zgradama nalazi se točak razmerno malih dimenzija i neupadljivog izgleda kao na palatama *Skočibuha-Bizar* (sl. XII, 9) ili *Sorkočević* u Zuzorinoj ulici (sl. XII, 30). Cisterna ima obično samo jedan točak, ali se ponekad nađu dva primerka što je slučaj na *palati Martinušić* u ulici *Vrata Celenge* (sl. XII, 21 i 22) i na *palati Rastić* u *Stulinoj* ulici (sl. XII, 10, 11). Dva točka, jedan iznad drugog, nalaze se u *letnjikovcu Petra Sorkočevića* (sl. XII, 6 i 7), gde je gornji isklesan u vidu ljudske glave za stilizovanoš kosom, obrvama, brkovima i bradom, a donji je u obliku cveta. Međutim, nije izvesno da su ova dva točka bili ovako postavljeni od samog početka građevine.

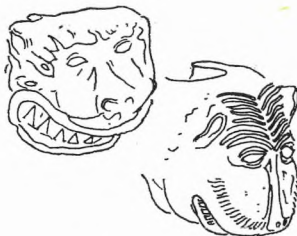
Motiv cveta, začudo, retko se pojavljuje na točku. Naprotiv, mnogobrojni su primeri ljudskih i životinjskih likova sa brkovima (*ul. Od Sigurate* sl. XII, 18, samostan *puncjela* sl. XII, 24, samostan sv. Marije sl. VI. 11). Lavlja glava takođe je omiljeni motiv na točku (*Pile* sl. XII, 28), pored toga što je služila za razne potrebe kao konzola ispod prozora, za držanje krovnog venca, na portalima ispod lunete, ispod balkona, kao ukras na umivaonicima i česmama. Lavlja glava se pominje, na primer, u jednom ugovoru iz 1495. godine, gde je namenjena skupljanju kišnice i njenom odvođenju na ulicu.

LIST XII.

TOČAK

1. FRANJEVAČKA CRKVA

2. 3. SPLIT

4. UL. PRIJEKO

5. PALATA STAJ-GUNDULIĆ

6. 7. LETNJIKOVAC P. SORKOČEVIĆA

8. ULICA ANTUNINSKA

9. PAL. SKOČI BUHA-BIZAR

10. 11. ULICA STULINA

12. 13. 14. 15. 16. VELIKA ONOFRIJEVA FONTANA

0 0.5m

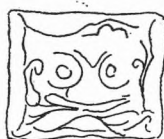
17. UL. BOŠKOVIĆA

18. UL. OD SIGURATE

19. UL. ANTUNINSKA

20. 21. PALATA MARTINUŠIĆ, UL. VRATA CELENJE

22. 23. SAMOSTAN MALE BRAČE

24. SAMOSTAN PUNČJELA

25. UL. M. PRACATA

26. UL. RASTIČEVA

27. DIVONA

28. PILE

29. LETNJ. GUNDULIĆ

30. PAL. SORKOČEVIĆ UL. ZUZORINA

31. SV. VLAHO

Jedan lavlji maskeron bio je na točku česme nekadašnje kovnice u Divoni, a neke lavlje glave i danas služe kao točak na javnim česmama na *Pilama* i na bivšem Taboru (sl. VII, 10, 11, 12).

Dobro su poznati veliki medaljoni sa maskeronima iz čijih usta teče voda na *Veliko Onofrijevoj fontani* (sl. XII, 12—26). Međutim, najpoznatiji primerci dubrovačkog točka ipak su oni na baroknoj *crkvi sv. Vlaha*, sagrađenoj posle požara u početku 18. stoleća, i koji su ušli u narodni govor i poslovice (sl. XII, 31).⁴⁸

Škropionice. Kapele dubrovačkih letnjikovaca pripadaju podjednako crkvenoj i građanskoj arhitekturi, a tako isto i pojedini njihovi delovi — vrata, prozori, kupolice ili škropionice. Po obliku, škropionica za posvećenu vodu veoma je bliska česmi ili umivaoniku, te se može uvrstiti u kameni nameštaj letnjikovaca. Ona je postavljena na spoljnom zidu, pored ulaza ili ređe, u unutrašnjosti kapele kao u *Gundulićevom letnjikovcu* (sl. XII, 2). Škropionice, koje su se sačuvala do danas, potiču uglavnom iz 15. i 16. stoleća i zrađene su u prelaznom, renesansnom ili baroknom stilu.

Najprostiji oblik škropionice je mala, polukružna kamena posuda sa nekim skromnim ukrasom kao na letnjikovcu Staj u Batahovini. Čest je motiv slepih arkadica, kriškasto raspoređenih, koji se vidi na letnjikovcu *Gundulić Solitudo* (sl. XIII, 4) gde je u zidu, iza posude, izdubljena prikladna niša odgovarajućih mera. Motiv arkadica podseća na školjku, otuda i ime ovim kamenim posudama.

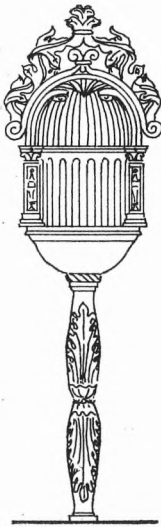
Veće škropionice imaju složeniji izgled. One su smeštene u niši i na njima se uopšte razlikuju četiri osnovna dela. U sredini je izdubljena poluoblica, pravilno izlebana i okružena sa strane polustubićima sa kapitelima (sl. XIII, 7, 17). Sa gornje strane poluoblica je završena školjkom ili kaneliranim delom lopte, gde se nastavljaju i u sredini sastaju donji žlebovi i produžeci arkadica. Iznad svih ovih delova postavlja se preko kapitela arhivolta sa akroterijom i lisnatim ili drugim ukrasima, kao na *Gundulićevoj kapeli* gde su isklesana dva delfina (sl. XIII, 15). Na *Skočibuhinom letnjikovcu* u *Suđurđu* škropionica je izuzetno završena jednostavnim vencem sa zupčastim nizom (sl. XIII, 3). Ispod poluoblice nalazi se treći deo, sama školjka za posvećenu vodu, gotovo uvek u obliku kriškastih arkadica. Postoje, međutim, primeri gde je školjka samo zaobljena, bez ikakva ukrasa, primeri gde je školjka samo zaobljena, bez ikakva ukrasa, kao na kapelama *Bunić-Kaboge* i *Gundulića* (sl. XIII, 1 i 2). Najzad, poslednji četvrti deo, podnožje škropionice načinjeno je obično od balustra u obliku duple kruške, ukrašenog bisernim nizom i listovima. Ponekad se pojavljuju primerci bez podnožja kao na sasvim malim, ali i nekim većim škropionicama.

Svi delovi škropionice međusobno su povezani ravnim ili profilisanim trakama, motivom sitnih žlebića ili uvijenog užeta. Neobična je škropionica sa tri svetačke figure pored ulaza u *crkvu na Dančama*, iz druge polovine 15. stoleća (sl. XIII, 11). Njen gornji deo, sa mnogo sitnih pojedinosti, ne usklađuje se najpovoljnije sa donjim uprošćenim delom. Na ovome su kanelirani pilastri i jednostavna, kriškasta posuda postavljena iznad stilizovanog lišća. Škropionica na *Dančama* veoma je zanimljiv pokušaj da se izađe iz okvira jednog

⁴⁸ *Prilozi* (3), o. c. 10, *Naši graditelji*, o. c. 67, *Fisković, O vremenu Divone* (bel. 30), op. c. 50, *Fisković, Barokni zahvat* (bel. 30), op. cit. 105, 113.

LIST XIII.

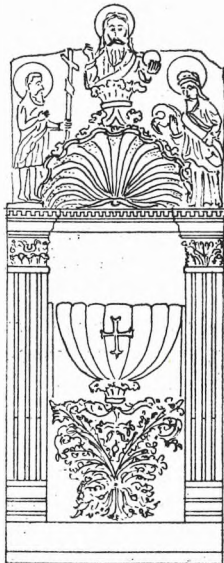
ŠKROPIONICE

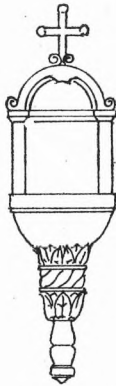
1. LETNJIKOVAC
BUNIČ - KA BOGA
(IY.ZDRAYKVIČ)

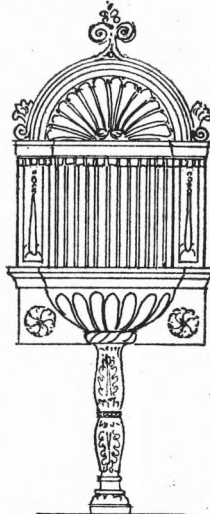
6. ROŽAT

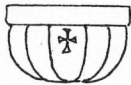
31. CRKVA, DANČE

2. LETNJIKOVAC
GUNDULIČ

7. FRANJEVAČKI
KLAUSTAR

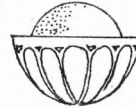
12. LETNJIKOVAC
P SORKOČEVIĆA

14. DANČE

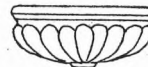
3. LETNJ. SKOČIBUHA
SUDJURADJ

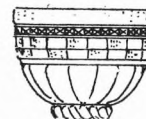
4. LETNJ. GUNDULIČ
SOLITUDO

8. LETNJIKOVAC
BUNIČ-GRADIĆ

13. BONINOVO

16. SV MIHAILO

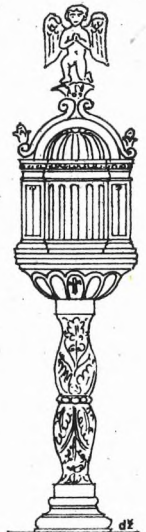
5. LETNJIKOVAC
GUČETIČ-VODNICA-
SOMBORSKI

9. DOMINIKANSKA
SAKRISTIJA

10. SIGURATA

17. LETNJIKOVAC
BUNIČ-GRADIĆ

LIST XIV.

KAMENI SUDOVI

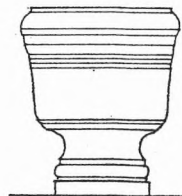
1. UL. STULINA

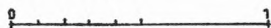
2. UL. OD DOMINA

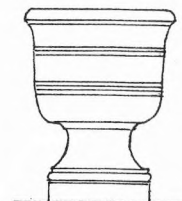
3. LETNJKOVAC SKOČIBUHA-BONDA

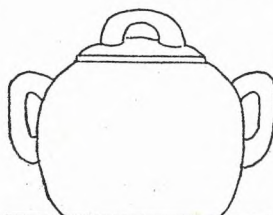
4. LETNJ. GUNDULIĆ-RAŠICA

5.6. LETNJKOVAC BUNIĆ-GRADIĆ

7. LETNJKOVAC CRIJEVIĆ-PUČIĆ

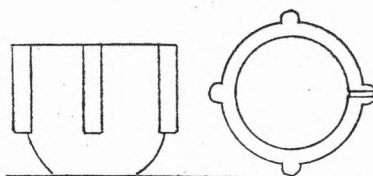
8. SAMOSTAN MALE BRAČE

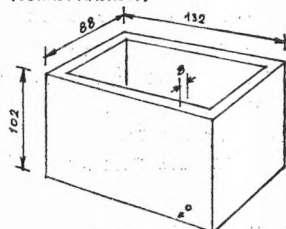
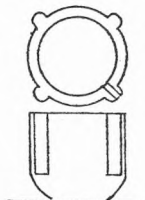
9. DOMINIKANSKI SAMOSTAN

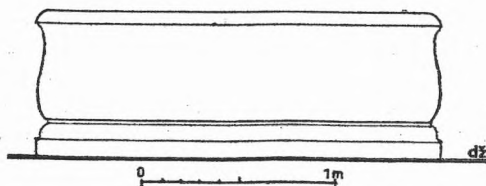
10. UL. OD DOMINA
(GORNJI MAJKOVI)

11.12.13. SAMOSTAN MALE BRAČE, MUZEJ APOTEKE

14. LETNJKOVAC BUNIĆ-GRADIĆ
KAMENICA ZA ULJE

15. LETNJKOVAC CRIJEVIĆ-PUČIĆ
SUD ZA KUPANJE

obrasca i pored preterane upotrebe likova, figura i ukrasnih motiva na jednom malom objektu.

Slična pojava zapaža se na nekim drugim primerima. Šropionica *Gundulićeve kapele* u Gružu (sl. XIII, 15) takođe je opterećena mnoštvom raznorodnih elemenata kao što su poprsje sveca na vrhu, dva delfina čija se peraja završava u vidu akroterija, različiti oblici lišća i drugih motiva. Ista pretrpanost, koja narušava sklad gornjeg dela škropionice, vidi se i u podnožju školjke. Ovde su poređani, jedni iznad drugih, neki raznovrsni ukrasi kao figura krilatog putta u klečećem stavu, različite vrste lišća i čak jedan odlo-mak kaneliranog stuba ili vaze.⁴⁹

Nasuprot ovima, jedan primjer škropionice dobrih proporcija nalazi se na kapeli obližnjeg *Bunić-Gradićevog letnjikovca* (sl. XIII, 17). Na njemu se od-bro prepoznaju ranije pomenuta četiri osnovna dela, kojima je sa gornje strane skladno i sa ukusom dodata figura krilatog putta. Jasnost i pregled-nost su, pored ostalog, važne osobine podjednako velikih i malih kamenih objekata što se najbolje očituje na ovoj škropionici.

Pod svodom prolaza *istog letnjikovca* postavljena je, namesto česme, jedna danas jako oštećena škropionica (sl. XIII, 8). Na ovom komadu, koji je inače dobrih proporcija, stoji u srednjem delu slabije isklesani krilati putto koji pridržava grb Bunića. Veliki reljef putta naknadno je ugrađen, kao i cela škropionica kojoj ovde nije pravo mesto.

Sve navedene škropionice pokazuju zanimljive primere za istoriju razvo-ja kamenog nameštaja, iako im se mogu staviti opravdane kritičke zamer-ke. Uzrok i opravdanje treba tražiti najčešće u naknadnim promenama docni-jih vremena. Srećom ima primera gde je sklad umetničkog izraza i zanatske veštine ostao sačuvan u celosti do danas. Takav je kameni komad na kapeli *Bunić-Kaboginog letnjikovca* u Batahovini (sl. XIII, 1) koji svojim proporcija-ma umerenošću i ukusom u upotrebi ukrasa predstavlja izvrсни klesarski rad i možda najlepši primer dubrovačkih škropionica. Njeni delovi i opšti izgled su renesansni, ali se u ukrasu oko gornje školjke pojavljuju barokni oblici. Po ovome bi se dalo zaključiti da je škropionica kasnije postavljena na kapeli, sagrađenoj 1538. godine, u prelaznom gotičkorenesansnom stilu.

Kamene posude ili vaze mogu setakođe ubrojiti u nameštaj jer su ko-risno služile potrebama domaćinstva i bile ukrašavane. Poznata je terasa letnjikovca *Skočibuha-Bonda* na čijoj se ogradi prema vrtu smenjuju, na-izmenično, dekorativni stubovi odrine i kamene vaze. Kako je ovaj letnjiko-vac bio često u ruševinama i pretrpeo velike prepravke, potrebno je potanko ispitati i utvrditi izvornost pojedinih vaza. Kamene vaze drugog tipa, koje se nalaze na monumentalnim stepenicama letnjikovca Sorkočević Skala u Rije-ci, ne mogu se uvrstiti u nameštaj; one imaju isključivo ukrasni karakter.

Dve velike kamene posude u vidu lopte, visine oko 110 i širine oko 130 cm zajedno sa ručicama, krase dansa ulaz *letnjikovca Crijević-Pucić* na Pila-ma (sl. XIV, 7). Na jednoj vazi je grb Bonda sa kravom i talasima, na drugoj je grb Pucića sa dve kose trake i šest ljljlana. Nije izvesno da su ovi deko-rativni kameni predmeti imali neku korisnu namenu, kao na primer za čuva-

⁴⁹ Stav putta ove škropionice veoma je sličan stavu malih atlanta u konzolama portala palate Bunić na Poljani Nikolice Bunića br. 2, *Živanović, Vrata i monumen-talni portali* (bel. 1), op. cit. skica, list III, 55.

nje ulja, ali ih je vredno pomenuti pogotovo što o njihovom izgledu nema podataka u literaturi.

Sasvim suprotno je sa običnim, neukrašenim kamenicama za ulje, koje su nekad bile veoma važni predmeti u domaćinstvu mnogih letnjikovaca i drugih kuća izvan grada. Kamenice valja navesti pored kamenog nameštaja iz drugih razloga. Arhivski izvori pokazuju da su ih radile sve klesarske radionice, čak i one najpoznatijih klesara koji su se proslavili na drugim, mnogo značajnijim i umetničkim radovima. Poneka takva kamenica vidi se i danas, kao ona u orsanu letnjikovca Gučetić-Somborski.⁵⁰

*

Ispitivanje kamenog nameštaja može u opštem pogledu korisno doprineti boljem poznavanju dubrovačke arhitekture. Poređenje oblika nameštaja sa glavnim arhitektonskim delovima građevina pokazuje da su oni organski i suštinski povezani, da imaju zajedničke izvore i iste stvaraoce. Na nameštaju se podjednako pronalaze i prate odgovarajući stilski razvoji i otkrivaju neke važne osobine kao umerenost izraza, skladnost proporcija, razmera čoveka i velika raznovrsnost oblika. Na njemu se utvrđuju ponekad iste greške i nedostaci kao na svim ostalim arhitektonskim objektima. Po svim ovim odlikama, kameni nameštaj kuća i palata pripada u potpunosti zajedničkom nasleđu dubrovačkog arhitektonskog stvaralaštva.

Duško Živanović

LE MOBILIER EN PIERRE A DUBROVNIK

Résumé

Chaque maison ancienne à Dubrovnik possède, sans exception, plusieurs exemplaires de mobilier en pierre. Ce mobilier était réalisé en même temps

⁵⁰ Tomkuša Vlatković, koji je radio na dominikanskom samostanu i na katedrali, klesao kameni nameštaj za palatu Marina Gundulića i mnoge arhitektonske delove privatnih zgrada, pravio je 1463. godine pila za ulje Juniju Sorkočeviću. Poznati Leonard Petrović, koji je s bratom Petrom klesao veliki portal franjevačke crkve, obećava 1496. godine Mihi Buniću šest kamenica za ulje, a dve godine kasnije radio je opet, udružen s nekim korčulanskim klesarima, kamenice za Simeona Ranjinu. Petar Andrijić, koji se proslavio mnogim radovima, dubio je 1523. godine u svojoj radionici osam kamenica nekom trgovcu Rajkoviću, *Naši graditelji* (2), op. cit. 125, 130, 154.

que la maison, partageait le même sort que celle-ci et disparaissait avec sa destruction. Outre son rôle fonctionnel, le mobilier représentait l'ornement principal de l'aménagement intérieur.

C'est dans les édifices de l'époque gothique et surtout de l'époque transitoire (gothique et renaissance) que l'on trouve une abondance de belles pièces, sculptées dans l'excellente pierre de l'île de Korčula et décorées d'ornements divers et d'armoiries. Les plus simples sont des bancs en pierre, placés quelquefois dans l'embrasure des fenêtres de demeures modestes, mais également dans les loggias et les galeries des manoirs ou dans le Palais du Recteur. Les tables sont plus rares, car elles étaient principalement destinées aux jardins et exposées aux intempéries. Les niches et les armoires murales garnissaient plus fréquemment les intérieurs; elles subsistent toujours malgré leurs destructions ou modifications ultérieures. Les plus beaux exemplaires du mobilier sont constitués de lave-mains muraux de style transitoire et renaissance. Parmi les nombreuses pièces conservées, on remarque deux modèles de lave-mains. Le premier est couronné d'une archivolte ou d'une lunette et comporte un antependium; l'autre, de style renaissance, est caractérisé par sa partie supérieure en forme de portail. La partie basse, composée de deux consoles et d'une plaquetterie bas-relief représentant souvent une tête d'homme, une tête de lion ou bien des mascarons et des dauphins.

En plus de ces objets, il en existe d'autres comportant les mêmes caractéristiques de style et qui, par leurs utilisations ou ressemblances, peuvent être assimilés au mobilier. Ce sont les cheminées, évier, margelles, fontaines murales, bénitiers de chapelle dans les manoirs, vases, déversoirs, gargouilles ou trop-pleins de citernes.

Deux sortes de margelles se rencontrent à Dubrovnik. L'une est plus ou moins ronde avec une dalle carrée au sommet, la seconde est plutôt de forme prismatique; elles sont toutes décorées d'ornements floraux et d'armoiries. Une margelle renaissance se distingue tout particulièrement des autres. Elle est ornée d'animaux mythiques, rappelant l'époque romane, et de deux «putti» soutenant le blason de la famille. Il faut souligner que tous ces objets étaient réalisés par les mêmes maîtres tailleurs de pierre qui, par la construction des bâtiments publics et privés ont participé à l'embellissement de la ville entière.

L'étude comparative du mobilier et des éléments de l'architecture civile en général montre les mêmes origines, sources et qualités et une très grande variété de formes. Elle découvre aussi les proportions harmonieuses, la sobriété d'expression et quelquefois les mêmes erreurs. Tout ceci prouve que le mobilier en pierre et les objets assimilés appartiennent bien au patrimoine commun de la création architecturale et artistique de Dubrovnik.